

81
914

В.І. Рагаўцоў

**МЕТАДАЛОГІЯ
ЛІНГВІСТЫЧНЫХ
ДАСЛЕДАВАННЯЎ**

Магілёў 2013

81
P14

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Установа адукацыі
“МАГІЛЁўСКИ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ
імя А.А. КУЛЯШОВА”

В.І. Рагаўцоў

МЕТАДАЛОГІЯ ЛІНГВІСТЫЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ

Вучэбна-метадычныя матэрыялы

Магілёў 2013

М.П.
Секцыя па
Магілёўскага
дзяржаўнага
універсітэту
імя А. А. Куляшова

УДК 811-13(075.8)

ББК 81

P14

*Друкуецца па рашэнні рэдакцыйна-выдавецкага савета
МДУ імя А. А. Куляшова*

Рэцэнзенты:

кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры
беларускага мовазнаўства ВДУ імя П. М. Машэрава
Г. А. Арцямёнак;

кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
загадчык кафедры англійскага, агульнага і славянскага
мовазнаўства МДУ імя А. А. Куляшова
Я. Я. Іваноў

Рагаўцоў, В. І.

P14 Метадологія лінгвістычных даследаванняў : вучэб.-метад.
мат-лы / В. І. Рагаўцоў. — Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшо-
ва, 2013. — 80 с.

Змешчана вучэбная праграма, якая прадугледжвае разгляд
асноўных метадаў лінгвістычных даследаванняў. Тэсты для тэ-
матычнага кантролю маюць на мэце дапамагчы выкладчыку
выявіць ступень засваення магістрантамі кожнай тэмы. Падаец-
ца таксама слоўнік выбраных лінгвістычных тэрмінаў.

Матэрыялы могуць быць выкарыстаны магістрантамі ў са-
макантролю ведаў.

Для магістрантаў, а таксама студэнтаў філалагічных факуль-
тэтаў ВНУ.

УДК 811-13(075.8)

ББК 81

© Рагаўцоў В. І., 2013

© МДУ імя А. А. Куляшова, 2013

ПРАДМОВА

Вучэбна-метадычныя матэрыялы складаюцца з вучэбнай праграмы, заданьняў для тэматычнага тэставага кантролю, слоўніка выбраных лінгвістычных тэрмінаў, спісу літаратуры.

Вучэбная праграма па дысцыпліне “Метадалогія лінгвістычных даследаванняў”, прызначаная для рэалізацыі на другой ступені вышэйшай адукацыі, уключае неабходныя для магістрантаў звесткі пра асноўныя праблемы і прынцыпы метадалогіі лінгвістычных даследаванняў, найважнейшыя метады вывучэння мовы.

Прынцып навуковасці прадугледжвае азнаямленне магістрантаў з рознымі пунктамі погляду на дыскусійныя пытанні, звязаныя з класіфікацыяй метадаў і іх трактоўкай. На лекцыях варта засяроджваць увагу менавіта на такіх пытаннях (праблемах), а на семінарскіх занятках даваць магчымасць магістрантам ацаніць іх, выказаць свае меркаванні, што будзе садзейнічаць развіццю лінгвістычнага мыслення будучых спецыялістаў з навуковай ступенню магістра.

Тэсты для тэматычнага кантролю маюць розную ступень складанасці. Пераважная іх частка ахоплівае пытанні асноўных тэм навучальнай дысцыпліны. Некаторыя тэставыя заданні маюць практычную накіраванасць, паколькі мета іх – даць правільную кваліфікацыю тых або іншых моўных фактаў. Аб’ём тэстаў розны: ад 5 заданняў (тэст № 7.2. “Метад непасрэдна складальных”) і да 30 (тэст № 9 “Матэматычныя метады”), што тлумачыцца неаднолькавым аб’ёмам тэарэтычнага матэрыялу, змешчанага ў адпаведных раздзелах курса. Фармулёўкі заданняў сціслыя, але дастатковыя для адназначнага ўспрымання.

Тэсты арыентуюцца на тэарэтычны матэрыял, змешчаны ў навучальнай літаратуры па метадах даследавання мовы або па агульным мовазнаўстве (адпаведны раздзел). Гэта дапаможнікі, выдадзеныя як у Беларусі (Б.А. Плотнікава, В.І. Рагаўцова, А.А. Гіруцкага, Б.І. Касоўскага), так і па-за яе межамі: у Расіі (найперш Ф.М. Бярэзіна і Б.М. Галавіна, В.І. Кодухава, В.А. Пішчальнікавай і А.Г. Соніна) і ва Украіне (М.П. Качаргана, А.С. Зелянько), калектыўная праца пад рэд. Б.А. Сярэбранікава “Общее языкознание: методы лингвистических исследований” (М., 1973), а таксама “Линг-

вистічыскі энцыклапедычны слоўар” (М., 1990; 2-е изд., 2002), энцыклапедыя “Беларуская мова” (Мн., 1994) і “Беларуская энцыклапедыя” ў 18 т. (Мн., 1996–2004).

Прапанаваная літаратура будзе карыснай магістрантам пры падрыхтоўцы да практычных (семінарскіх) заняткаў, а затым да экзамену і дапаможа лепш разабрацца ў складаных тэарэтычных праблемах.

Аўтар выказвае шчырую падзяку афіцыйным рэцэнзентам вучэбна-метадычных матэрыялаў – загадчыку кафедры беларускага мовазнаўства Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П.М. Машэрава, кандыдату філалагічных навук, дацэнту Г.А. Арцямёнку і загадчыку кафедры англійскага, агульнага і славянскага мовазнаўства Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова, кандыдату філалагічных навук, дацэнту Я.Я. Іванову за каштоўныя заўвагі і парады.

ВУЧЭБНАЯ ПРАГРАМА

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

1. Мэты і задачы дысцыпліны

Вучэбная праграма па дысцыпліне “Метадалогія лінгвістычных даследаванняў” прызначана для рэалізацыі на другой ступені вышэйшай адукацыі ў межах цыкла дысцыплін спецыяльнай падрыхтоўкі.

Асноўныя мэты выкладання дысцыпліны:

- падрыхтаваць магістрантаў да прадуктыўнай самастойнай навукова-даследчай працы ў галіне лінгвістыкі з эфектыўным выкарыстаннем актуальных метадаў даследавання мовы;
- развіваць і ўдасканальваць філалагічнае мысленне магістрантаў;
- пашырыць і паглыбіць тэарэтычныя веды магістрантаў;
- удасканаліць навыкі крытычнага аналізу найбольш складаных моўных з’яў;
- сфарміраваць навыкі практычнага ўкаранення атрыманых магістрантамі ведаў у іх будучай прафесійнай дзейнасці і іншых сферах сацыяльнай актыўнасці.

Задачы вывучэння дысцыпліны:

- даць неабходныя звесткі пра асноўныя праблемы і прынцыпы метадалогіі лінгвістычных даследаванняў, традыцыйныя і новыя метады вывучэння мовы;
- садзейнічаць падрыхтоўцы высокаадукаваных спецыялістаў, здольных творча і крытычна думаць, эфектыўна выкарыстоўваць набытыя веды пры даследаванні моўнага матэрыялу як асновы магістарскай дысертацыі.

У выніку вывучэння дысцыпліны магістрант павінен ведаць:

- класіфікацыі метадаў даследавання мовы;

- сутнасць асноўных метадаў даследавання мовы;
- найважнейшыя прыёмы лінгвістычнага аналізу;
- сферу выкарыстання метадаў і прыёмаў;
- дыскусійныя пытанні, звязаныя з класіфікацыяй і трактоўкай таго або іншага метаду (прыёму);
- навуковую і даведачную літаратуру па дадзенай галіне мовазнаўчай навукі;

умець:

- адбіраць, аналізаваць і сістэматызаваць моўныя факты;
- праводзіць лінгвістычныя назіранні, рабіць абагульненні і вывады;
- заўважаць агульнае і адметнае ў моўных фактах розных моў;
- карыстацца слоўнікамі, вучэбнымі дапаможнікамі і дадатковай літаратурай;
- выкарыстоўваць атрыманыя веды на практыцы.

2. Структура зместу вучэбнай дысцыпліны

Вывучэнне дысцыпліны “Метадалогія лінгвістычных даследаванняў” разлічана на 108 вучэбных гадзін, з якіх 34 – аўдыторныя; прыкладнае размеркаванне па відах заняткаў уключае 24 лекцыйныя гадзіны і 10 практычных (семінарскіх).

У аснову структуравання зместу вучэбнага матэрыялу дадзенай дысцыпліны пакладзены прынцып тэматычнага падыходу, які прадугледжвае падзел вучэбнага матэрыялу на адносна самастойныя раздзелы (тэмы).

Па кожнай вучэбнай тэме ў адпаведнасці з яе мэтамі і задачамі па фарміраванні і развіцці ў магістрантаў канкрэтных кампетэнтнай выкладчык (кафедра) праектуе і рэалізуе канкрэтныя педагогічныя тэхналогіі.

Найбольш перспектыўныя і эфектыўныя сучасныя інавацыйныя адукацыйныя сістэмы і тэхналогіі наступныя: вучэбна-метадычны комплекс, варыятыўныя мадэлі кіруемай самастойнай работы магістрантаў, блочна-модульная, модульна-рэйтывага і крэдытная сістэмы, інфармацыйныя тэхналогіі, метадыкі актыўнага навучання.

Структура зместу вучэбнай дысцыпліны ўключае ўводзіны і вучэбныя раздзелы (тэмы).

3. Метады навучання

Найбольш эфектыўнымі педагогічнымі метадыкамі і тэхналогіямі, што садзейнічаюць уключэнню магістрантаў у пошук і кіраванне ведамі, набыццю вопыту самастойнага вырашэння разнастайных задач, з'яўляюцца:

- тэхналогія вучэбна-даследчай дзейнасці;
- тэхналогія праблемна-модульнага навучання;
- праектныя тэхналогіі;
- камунікацыйныя тэхналогіі і інш.

Для кіравання вучэбным працэсам і арганізацыі кантрольна-ацэначнай дзейнасці педагогам рэкамендуецца выкарыстоўваць рэйтынгавыя, крэдытна-модульныя сістэмы ацэнкі вучэбнай і даследчай дзейнасці магістрантаў, варыятыўныя мадэлі кіруемай самастойнай работы, вучэбна-метадычныя комплексы.

4. Арганізацыя самастойнай работы магістрантаў

Самастойная работа магістрантаў арганізуецца дэканатамі, кафедрамі, выкладчыкамі ВНУ ў адпаведнасці з Палажэннем аб самастойнай працы магістрантаў.

Кіруемая самастойная работа магістрантаў прадугледжвае выкананне кантрольных прац, падрыхтоўку вусных паведамленняў і нісьмовых рэфератаў па вызначанай тэматыцы, знаёмства з навукавай, навукова-папулярнай, хрэстаматыйнай літаратурай, рэфераванне і анатаванне прафесійна арыентаваных тэкстаў і інш.

5. Дыягнастычны інструментарый

Для дыягностыкі кампетэнцый, выяўлення вучэбных дасягненняў магістрантаў на прамежкавым і выніковым этапах (экзамен) рэкамендуецца выкарыстоўваць тэставыя заданні, рознаўзроўневыя кантрольныя заданні.

ПРЫКЛАДНЫ ТЭМАТЫЧНЫ ПЛАН

	Назвы тэм	Усяго аўдытор- ных гадзін	Колькасць аўдыторных гадзін	
			Лек- цыі	Практыч- ныя заняткі
1.	Уводзіны. Метадалогія. Метад. Методыка.	1	1	
2.	Метады даследавання мовы	33		
2.1.	Апісальны	1	1	
2.2.	Супастаўляльны	2	2	1
2.3.	Параўнальна-гістарычны	2	1	1
2.4.	Метад лінгвістычнай геаграфіі	2	1	1
2.5.	Структурныя метады	1	1	
2.5.1.	Дыстрыбуцыйны метады	2	1	1
2.5.2.	Метад непасрэдна складальных	2	1	
2.5.3.	Трансфармацыйны метады	3	1	1
2.5.4.	Метад кампанентнага аналізу	1	1	
2.6.	Колькасныя метады	2	1	
2.7.	Матэматычныя метады	3	1	1
2.8.	Эксперыментальныя метады	2	1	1
2.9.	Тыпалагічны метады	2	2	1
2.10.	Сацыялінгвістычныя метады	4	2	2
2.11.	Псіхалінгвістычныя метады	1	1	
2.12.	Нейралінгвістычныя метады	1	1	
2.13.	Іншыя метады	1	2	
3.	Патрабаванні да навуковага даследавання	1	2	
	Усяго:	34	24	10

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ

1. Уводзіны. Мэта і задачы курса “Метадалогія лінгвістычных даследаванняў”. Месца курса ў сістэме лінгвістычных дысцыплін. Роля курса ў прафесійнай падрыхтоўцы магістрантаў. Асноўныя навучальныя дапаможнікі па дысцыпліне.

Метадалогія. Агульнае паняцце пра метадалогію. Узроўні метадалогіі. Асноўныя функцыі метадалогіі. Метадалогія ў мовазнаўстве. Метадалагічнае значэнне для мовазнаўства асноўных законаў, прынцыпаў і катэгорый дыялектыкі (закон адзінства і барацьбы супрацьлегласцей, пераходу колькасных змяненняў у якасныя, адмаўлення адмаўлення; прынцыпы ўсеагульнай сувязі з’яў і працэсаў, пазнавальнасці рэчаў і з’яў, гістарызму; катэгорыі агульнага і адзінкавага, якасці і колькасці, зместу і формы, прычыны і выніку і інш.). Дэдукцыйны і індукцыйны падыходы да вывучэння мовы. Аналіз і сінтэз у лінгвістычным даследаванні. Спецыяльнанавуковы аспект метадалогіі ў мовазнаўстве і спецыяльныя (лінгвістычныя) метады і прыёмы даследавання.

Метад. Агульнае паняцце пра метад. Прынцыпы класіфікацыі навуковых метадаў. Сувязь метадаў і метадалогіі. Абумоўленасць выбару лінгвістычных метадаў даследавання.

Методыка. Агульнае паняцце пра методыку даследавання. Фактары-вызначальнікі выбару методыкі даследавання (спецыфіка аб’екта вывучэння, яго мэты і задачы, аспект(ы) аналізу, розныя лінгвістычныя школы і кірункі і інш.).

2. Метады даследавання мовы.

Апісальны метад. Асноўныя складнікі апісальнага метаду (назіранне, абагульненне, інтэрпрэтацыя, класіфікацыя) і іх сутнасць. Прыклады выкарыстання апісальнага метаду пры аналізе (характарыстыцы) розных моўных з’яў (адзінак).

Супастаўляльны метад. Устанаўленне асновы супастаўлення і супастаўляльная інтэрпрэтацыя як часткі (прыёмы) супастаўляльнага метаду.

Прыём моўнага супастаўлення. Залежнасць выбару мовы як асновы супастаўлення ад мэты і арыентацыі даследавання (выяўленне падабенстваў і адрозненняў моў на ўсіх або асобных узроўнях моўнай структуры, паляпшэнне методыкі вывучэння замежнай мовы,

стварэнне двухмоўных слоўнікаў, удасканаленне методыкі перакладу і інш.).

Прыём унутрымоўнага супастаўлення. Выбар асновы супастаўлення. Супастаўленне адна- і двухбаковых моўных адзінак.

Супастаўляльная інтэрпрэтацыя. Сутнасць супастаўляльнай інтэрпрэтацыі.

Выкарыстанне супастаўляльнага метаду пры сінхранічным і дыяхранічным аналізе моўных з'яў.

Найбольш значныя лінгвістычныя адкрыцці з дапамогай супастаўляльнага метаду. Супастаўляльная фанетыка, граматыка, лексікалогія.

Параўнальна-гістарычны метада. Сутнасць і асноўныя мэты параўнальна-гістарычнага метаду. Паняцце пра рэканструкцыю як адну з найважнейшых працэдур параўнальна-гістарычнага метаду. Знешняя рэканструкцыя. Асноўныя крытэрыі ўстанаўлення роднасці моў. Унутраная рэканструкцыя. Адносная храналогія. Асноўныя прыцыпы выяўлення адноснай храналогіі. Філалагічны метада.

Найважнейшыя адкрыцці і дасягненні з дапамогай параўнальна-гістарычнага метаду. Закон Раска-Грыма. Закон Фартунатава-Сасюра. Значныя навуковыя вынікі ў параўнальна-гістарычным даследаванні індаеўрапейскіх, алтайскіх, фіна-ўгорскіх, семіцкіх, дравідыйскіх, кітайска-тыбецкіх і іншых моўных сем'яў. Стварэнне асновы граматыні настратычных моў.

Метада лінгвістычнай геаграфіі. Асноўныя этапы лінгвагеаграфічнага вывучэння моўных з'яў. Анкетны і палявы збор фактычнага матэрыялу. Дыялекталагічныя атласы і іх тыпы. "Спроба лінгвістычнай геаграфіі" (1928) П.А. Бузука як адзін з першых дыялекталагічных атласаў у славістыцы. "Дыялекталагічны атлас беларускай мовы" (1963). Лінгвагеаграфічныя даследаванні фанетычных, граматычных і лексічных з'яў.

Дыстрыбуцыйны метада. Сутнасць метаду. Этапы дыстрыбуцыйнага аналізу. Тыпы дыстрыбуцыі паміж элементамі (кантрасная, дадатковая дыстрыбуцыя, свабоднае вар'іраванне). Сферы выкарыстання дыстрыбуцыйнага метаду.

Метада непасрэдна складальных. Сутнасць і асноўныя прыцыпы метаду. Правілы падзелу выказвання на непасрэдна складальныя (паводле Ю. Найды). Недахопы метаду.

Трансфармацыйны метада. Сутнасць метаду. Паняцце пра ядзерны сказ як сказ глыбіннай структуры. Паняцце пра сказ паверхневай структуры. Тыпы трансфармацый (пытальная, адмоўная, пасівізацыі, будучага часу, наміналізацыі і інш.). Інтэрпрэтацыя сінтаксічных з'яў з дапамогай трансфармацыйнага метаду.

Метад кампанентнага аналізу. Прызначэнне метаду. Прынцыпы вылучэння дыферэнцыйных прымет на розных узроўнях мовы. Выкарыстанне метаду кампанентнага аналізу пры даследаванні фанем, граматычных, лексічных і семантычных з’яў. Недахопы метаду.

Колькасныя метады. Сутнасць і прызначэнне гэтых метадаў. Частотныя слоўнікі. “Частотны слоўнік беларускай мовы” Н.С. Мажэйкі і А.Я. Супруна (Мн., 1976–1992. Вып. 1–5). Выкарыстанне колькасных метадаў у розных сферах мовазнаўства і ў сумежных з мовазнаўствам навук.

Матэматычныя метады. Паняцце пра гэтыя метады. Адрозненне матэматычных метадаў ад колькасных. Лінгвістычная статыстыка і яе прызначэнне. Разнавіднасці лінгвістычнай статыстыкі (лексічная, фаналагічная, граматычная і дэрывацыйная). Стылістычная статыстыка і яе прызначэнне. Тыпалагічная статыстыка. Храналагічная статыстыка (глтахраналагія). Крытэрыі глтахраналагічных даследаванняў (лексічны, фаналагічны, марфалагічны). Выкарыстанне элементаў матэматычнай логікі пры даследаванні мовы. Тэорыя інфармацыі і яе дачыненне да мовы. Тэорыя імавернасці і яе сутнасць. Выкарыстанне тэорыі імавернасці ў мовазнаўстве. Тэорыя мностваў і яе дастасоўнасць да мовы.

Эксперыментальныя метады. Выкарыстанне эксперыментальных метадаў у фанетыцы, сінтаксісе, лексікаграфіі і стылістыцы.

Тыпалагічны метады. Сутнасць метаду. Адрозненне тыпалагічнага метаду ад супастаўляльнага. Тыпалагічная класіфікацыя моў Э. Сэпіра. Сінтаксічная тыпалогія моў. Квантытатыўная тыпалогія моў Д. Грынберга. Узаемадзеянне тыпалагічнага метаду з іншымі метадамі даследавання.

Сацыялінгвістычныя метады. Разнавіднасці сацыялінгвістычных метадаў (метады палявога даследавання і метады сацыялінгвістычнага аналізу моўнага матэрыялу). Кампаненты метадаў палявога даследавання (непасрэднае назіранне – уключанае і выключанае, анкетаванне, інтэрв’ю). Карэляцыйны аналіз як метады апрацоўкі дадзеных палявых назіранняў. Метады аналізу дакументальных крыніц.

Псіхалінгвістычныя метады. Сутнасць псіхалінгвістычных метадаў. Свабодныя і накіраваныя асацыяцыйныя эксперыменты. Сфера выкарыстання метадаў.

Нейралінгвістычныя метады. Сутнасць нейралінгвістычных метадаў і іх найважнейшыя тыпы (назіранні над маўленнем хворага ў розных умовах; дыхатамічнае праслухоўванне; стэрэатаксічны метады). Сфера выкарыстання нейралінгвістычных метадаў.

Метады аналізу тэксту. Метады сінтаксічнага аналізу. Лінгвістычныя метады. Супастаўляльна-стылістычны метады. Рознааспект-

ныя падыходы да тэксту (прагмалінгвістычны, семасіялагічны, гнасеалагічны, камунікацыйны, дыскурсіўны, інтэртэкстуальны, лінгвакультуралагічны, уласна лінгвістычны і інш.). Выкарыстанне метадаў кампанентнага і кантэкставага аналізу, статыстычных прыёмаў аналізу.

Метады даследавання ў кагнітыўнай лінгвістыцы. Метафарычны аналіз. Методыкі апісання і вывучэння канцэптаў (аналіз з дапамогай фрэймавай семантыкі, выяўлення асацыяцыйных комплексаў, паводле тэорый вертыкальных сінтаксічных палёў, вертыкальнага кантэксту, канцэптавага аналізу для выяўлення глыбінных, экспліцытна не выражаных характарыстык імя і інш.)

Метады даследавання ў камп'ютарнай лінгвістыцы. Метад аналогіі. Метады ідэнтыфікацыі тэксту (якасна-колькасныя).

Метады і прыёмы даследавання ў лінгвакультуралогіі. Кампанентны аналіз (для выяўлення культурных сем). Рознааспектны падыход да вывучэння моўнай карціны свету (тыпалагічны, рэканструкцыйны, паўзроўневы аналіз мовы і інш.).

3. Патрабаванні да навуковага даследавання.

Выбар і абгрунтаванне тэмы даследавання. Планаванне этапаў працы. Крыніцы і крытэры адбору фактычнага матэрыялу. Метамова даследавання. Патрабаванні да тэрміна. Графічная метамова і сімволіка. Функцыянальны стыль навуковага даследавання. Метадалагічная функцыя метафары. Назапашванне тэарэтычнай інфармацыі. Бібліяграфія. Афармленне навуковай працы. Сістэма спасылак. Агляд літаратуры па тэме.

ЛІТАРАТУРА

Асноўная

* * *

Плотнікаў, Б.А. Метады даследавання мовы / Б.А. Плотнікаў // Плотнікаў, Б.А. Агульнае мовазнаўства / Б.А. Плотнікаў. – Мінск : Універсітэцкае, 1994. – С. 291-316.

Рагаўцоў, В.І. Метады даследавання мовы : у 2 ч. / В.І. Рагаўцоў. – Магілёў : УА “МДУ імя А. А. Куляшова”, 2011. – Ч. 1. – 108 с.

Рагаўцоў, В.І. Метады даследавання мовы : у 2 ч. / В.І. Рагаўцоў. – Магілёў : УА “МДУ імя А.А. Куляшова”, 2011. – Ч. 2. – 76 с.

Дадатковая

Арнольд, И.В. Основы научных исследований в лингвистике / И.В. Арнольд. – Москва : Высшая школа, 1991. – 140 с.

Арцямёнак, Г.А. Агульнае мовазнаўства : метадычныя рэкамендацыі / Г.А. Арцямёнак. – Віцебск : УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2012. – С. 21-30.

Березин, Ф.М. Общее языкознание / Ф.М. Березин, Б.Н. Головин. – Москва : Просвещение, 1979. – С. 295-307, 330-344.

Гируцкий, А.А. Общее языкознание / А.А. Гируцкий. – 4-е изд. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – С. 273-309.

Даниленко, В.П. Методы лингвистического анализа / В.П. Даниленко. – Москва : Флинта : Наука, 2011. – 280 с.

Засорина, Л.Н. Введение в структурную лингвистику / Л.Н. Засорина. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 157-310.

Кодухов, В.И. Общее языкознание / В.И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 202-281.

Косовский, Б.И. Общее языкознание: учение о слове и словарном составе языка / Б.И. Косовский. – Минск : Вышэйшая школа, 1974. – С. 201-244.

Косовский, Б.И. Общее языкознание: Фонетика, фонология, грамматика / Б.И. Косовский. – Минск : Вышэйшая школа, 1968. – С. 105-108, 235-262.

Маслова, В.А. Современные направления в лингвистике / В.А. Маслова. – Москва : Издательский центр “Академия”, 2008. – 272 с.

- Новиков, А.М.** Методология научного исследования / А.М. Новиков, Д.А. Новиков. – Москва : Либриком, 2010. – 280 с.
- Общее языкознание: методы лингвистических исследований.** – Москва : Наука, 1973. – 320 с.
- Пищальникова, В.А.** Общее языкознание / В.А. Пищальникова, А.Г. Сонин. – Москва : Издательский центр “Академия”, 2009. – С. 41-76.
- Плотников, Б.А.** Методы исследования лексики / Б.А. Плотников // Общее языкознание. – Минск : Вышэйшая школа, 1983. – С. 215-221.
- Плотников, Б.А.** Основы семасиологии / Б.А. Плотников. – Минск : Вышэйшая школа, 1984. – С. 158-164.
- Плотников, Б.А.** Структура плана содержания. Лексикология / Б.А. Плотников // Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий / под общ. ред. А.Е. Супруна. – 2-е изд. – Минск : Вышэйшая школа, 1995. – С. 71-77.
- Степанов, Ю.С.** Язык и метод: к современной философии языка / Ю.С. Степанов. – Москва : Языки русской культуры, 1998. – 779 с.
- Супрун, А.Е.** Проблема методов в науке о языке / А.Е. Супрун // Общее языкознание: Сущность и история языка / под общ. ред. А.Е. Супруна. – 2-е изд. – Минск : Вышэйшая школа, 1993. – С. 13-17.
- * * *
- Апресян, Ю.Д.** Идеи и методы структурной лингвистики / Ю.Д. Апресян. – Москва : Просвещение, 1966. – 302 с.
- Беликов, В.И.** Методы социолингвистики / В.И. Беликов, Л.П. Крысин // Беликов В.И., Крысин Л.П. Социолингвистика. – Москва : РГГУ, 2001. – С. 266-327.
- Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков.** – Москва : АН СССР, 1956. – 323 с.
- Гергиев, В.** Методологические проблемы лингвистики / В. Гергиев // Общее языкознание : хрестоматия / сост. Б.И. Косовский. – Минск : Вышэйшая школа, 1976. – С. 78-86.
- Гиро, П.** Проблемы и методы статистической лингвистики / П. Гиро // Общее языкознание : хрестоматия / сост. Б.И. Косовский. – Минск : Вышэйшая школа, 1976. – С. 44-63.
- Глисон, Г.** Введение в дескриптивную лингвистику / Г. Глисон. – Москва : Иностранная литература, 1959. – 486 с.
- Головин, Б.Н.** Язык и статистика / Б.Н. Головин. – Москва : Просвещение, 1971. – 191 с.
- Ельмслев, Л.** Метод структурного анализа в лингвистике / Л. Ельмслев // Звегинцев, В.А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях : в 2 ч. / В.А. Звегинцев. – 3-е изд. – Москва : Просвещение, 1965. – Ч. II. – С. 103-110.
- Ермолаев, Б.А.** Понятие речевой способности и психолингвистическое изучение семантики / Б.А. Ермолаев // Психолингвистические проблемы семантики. – Москва : Наука, 1983. – С. 86-96.

Ермоленко, Г.В. Статистическое описание языковых явлений: Лингвистическая статистика : учебное пособие по спецкурсу / Г.В. Ермоленко. – Гродно : ГрГУ им. Янки Купалы, 1996. – 148 с.

Исаченко, А.В. Трансформационный анализ кратких и полных прилагательных / А.В. Исаченко // Исследования по структурной типологии. – Москва : АН СССР, 1963. – С. 61-94.

Исследования по структурной типологии. – Москва : АН СССР, 1963. – 280 с.

Кацнельсон, С.Д. Метод системной реконструкции и внутренняя хронология историко-лингвистических фактов / С.Д. Кацнельсон // Кацнельсон, С.Д. Общее и типологическое языкознание. – Ленинград : Наука, 1986. – С. 199-210.

Кибрик, А.Е. Методика полевых исследований / А.Е. Кибрик. – Москва : Издательство Московского университета, 1972. – 182 с.

Клименко, А.П. Психолингвистическое изучение семантики / А.П. Клименко // Клименко, А.П. Вопросы психологического изучения семантики. – Минск : Вышэйшая школа, 1970. – С. 18-28.

Климов, Г.А. Вопросы методики сравнительно-генетических исследований / Г.А. Климов. – Ленинград : Наука, 1971. – 87 с.

Крыўіцкі, А.А. Што такое лінгвагеаграфія / А.А. Крыўіцкі. – Мінск : Народная асвета, 1986. – 72 с.

Кузнецов, А.М. О применении метода компонентного анализа в лексике / А.М. Кузнецов // Синхронно-сопоставительный анализ языков разных систем. – Москва : Наука, 1971. – С. 257-268.

Кузнецов, А.М. От компонентного анализа к компонентному синтезу / А.М. Кузнецов. – Москва : Наука, 1986. – 123 с.

Курилович, Е. О методе внутренней реконструкции / Е. Курилович // Новое в лингвистике. – Москва : Прогресс, 1965. – Вып. IV. – С. 400-434.

Лурия, А.Р. Основные проблемы нейролингвистики / А.Р. Лурия. – 3-е изд. – Москва : Либриком, 2009. – 256 с.

Макаев, Э.А. Общая теория сравнительного языкознания / Э.А. Макаев. – 2-е изд. – Москва : Едиториал УРСС, 2004. – 224 с.

Мейе, А. Сравнительный метод в историческом языкознании / А. Мейе. – 2-е изд. – Москва : Едиториал УРСС, 2004. – 104 с.

Мельничук, А.С. О методологии лингвистических исследований / А.С. Мельничук // Соотношение частнонаучных методов и методологии в филологической науке : сборник научных трудов. – Москва, 1968. – С. 20-33.

Методы изучения лексики. – Минск : БГУ, 1975. – 232 с.

Методы сопоставительного изучения языков. – Москва : Наука, 1988. – 96 с.

Міхневіч, А.Я. Праблемы семантыка-сінтаксічнага даследавання беларускай мовы / А.Я. Міхневіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – 264 с.

Міхневіч, А.Я. Сінтаксічна непадзельныя словазлучэнні ў беларускай мове: (трансфармацыйны аналіз) / А.Я. Міхневіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1965. – 114 с.

О принципах и методах лингвистического исследования. – Москва : Издательство Московского университета, 1966. – 184 с.

О точных методах исследования языка: (о так называемой “математической лингвистике”). – Москва : Издательство Московского университета, 1961. – 162 с.

Основные направления структурализма. – Москва : Наука, 1964. – 360 с.

Основы компонентного анализа. – Москва : Издательство Московского университета, 1969. – 98 с.

Падлужны, А.І. Нарыс акустычнай фанетыкі беларускай мовы / А.І. Падлужны. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977. – 264 с.

Парадигмы научного знания в современной лингвистике. – Москва : ИНИОН РАН, 2008. – 182 с.

Пизани, В. Этимология: история, проблемы, метод / В. Пизани. – Москва : Либриком, 2009. – 186 с.

Плотников, Б.А. Дистрибутивно-статистический анализ лексических значений / Б.А. Плотников. – Минск : Вышэйшая школа, 1979. – 136 с.

Принципы и методы семантических исследований. – Москва : Наука, 1976. – 337 с.

Принципы и методы социолингвистических исследований. – Москва : Наука, 1989. – 196 с.

Рудэнка, А.М. Этымалогія: задачы, прынцыпы, метады / А.М. Рудэнка. – Мінск : МДЛУ, 1995. – 22 с.

Селиверстова, О.Н. Компонентный анализ многозначных слов / О.Н. Селиверстова. – Москва : Наука, 1975. – 240 с.

Соотношение частнонаучных методов и методологии в филологической науке: сборник научных трудов. – Москва : АН СССР, 1986. – 142 с.

Степанов, Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю.С. Степанов. – Москва : Едиториал УРСС, 2003. – 310 с.

Структурная типология языков. – Москва : Наука, 1965. – 286 с.

Теоретические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков. – Москва : Наука, 1994. – 240 с.

Теория и методология языкознания. Методы исследования языка. – Москва : Наука, 1989. – 256 с.

Трансформационный метод в структурной лингвистике. – Москва : Наука, 1964. – 180 с.

Уорс, Д.С. Трансформационный анализ конструкций с творительным падежом в русском языке / Д.С. Уорс // Новое в лингвистике. – Москва : Прогресс, 1962. – Вып. 2. – С. 637-682.

Фрумкина, Р.М. Психолингвистические методы изучения семантики / Р.М. Фрумкина // Психолингвистические проблемы семантики. – Москва : Наука, 1983. – С. 46-85.

Фрумкина, Р.М. Роль статистических методов в современных лингвистических исследованиях / Р.М. Фрумкина // Математическая лингвистика. – Москва : Наука, 1973. – С. 156-182.

Фрумкина, Р.М. Статистические методы изучения лексики / Р.М. Фрумкина. – Москва : Наука, 1964. – 115 с.

Шаумян, С.К. Насущные задачи структурной лингвистики / С.К. Шаумян // Звегинцев, В.А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и

извлечениях : в 2 ч. / В.А. Звегинцев. – 3-е изд. – Москва : Просвещение, 1965. – Ч. II. – С. 458-466.

Шахнарович, А.М. Экспериментальное исследование реализации эмоциональности в речевой деятельности / А.М. Шахнарович // Человеческий фактор в языке: языковые механизмы экспрессивности. – Москва : Наука, 1991. – С. 99-113.

Швейцер, А.Д. Современная социолингвистика: теория, проблемы, методы / А.Д. Швейцер. – Москва : Наука, 1977. – 176 с.

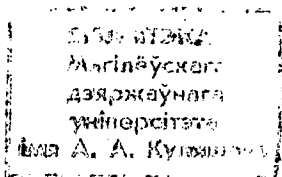
Юсупов, У.К. Сопоставительная лингвистика как самостоятельная дисциплина / У.К. Юсупов // Методы сопоставительного изучения языков. – Москва : Наука, 1988. – С. 6-11.

Ярцева, В.Н. Теория и практика сопоставительного исследования языков / В.Н. Ярцева // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1986. – Т. 45. – № 6. – С. 493-499.

Слоўнікі

Беларуская мова : энцыклапедыя / пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск : БелЭн, 1994. – 655 с.

Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – Москва : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с. ; 2-е изд., дополн. – Москва : Большая Российская энциклопедия, 2002. – 709 с.

ЗАДАННІ ДЛЯ ТЭМАТЫЧНАГА ТЭСТАВАГА КАНТРОЛЮ

Агульныя заўвагі

1. Заданні “Адзначце...” прадугледжваюць выбар з чатырох варыянтаў адказу аднаго або некалькіх (двух, трох, чатырох) правільных. Вось, напрыклад, 6-е заданне (тэст № 9 “Матэматычныя метады”):

Адзначце правільнае:

Статыстычная ўжывальнасць лексічных адзінак у тэксце выяўляецца з дапамогай метаду, заснаванага на законе...

а) Раска-Грыма;

в) Сасюра;

б) Цыпфа;

г) Фартунатава-Сасюра.

Заданне мае толькі адзін правільны адказ – б), г. зн. Цыпфа.

7-е заданне тэсту № 1 “Метадалогія ў мовазнаўстве”:

Адзначце правільнае:

Метадалагічная каштоўнасць для мовазнаўства дыялектычнага закону пераходу колькасных змяненняў у якасныя заключаецца ў тым, што ён...

а) прадугледжвае вывучэнне мовы як грамадскай з’явы;

б) выяўляе паступовасць гістарычных змен мовы;

в) акцэнтуюе ўвагу даследчыкаў на нераўнамернасці тэмпаў моўнага развіцця;

г) прадугледжвае вывучэнне функцый мовы.

Заданне мае два правільныя адказы: б) выяўляе паступовасць гістарычных змен мовы і в) акцэнтуюе ўвагу даследчыкаў на нераўнамернасці тэмпаў моўнага развіцця.

3-е заданне тэсту № 5 “Параўнальна-гістарычны метады” прадугледжвае:

Адзначце правільнае:

Параўнальна-гістарычны метады ўключае комплекс даследчыцкіх прыёмаў, асноўныя з якіх...

а) вызначэнне генетычнай прыналежнасці моўных з’яў;

б) устанаўленне сістэмы адпаведнасцей і адхіленняў ад іх на розных моўных узроўнях;

в) аднаўленне архетыпаў;

г) класіфікацыя функцыянальных стыляў.

У 22-м заданні тэсту № 11 “Тыпалагічны метад” прапануецца:
Устаўце правільнае:

Тыпалогіі могуць грунтавацца на _____ характарыстыках
(падставах):

- а) экспрэсіўна-ацэначных;
- б) лексічных;
- в) часцінамоўных;
- г) комплексных (цэльнасістэмных).

Тут усе з чатырох прапанаваных на выбар адказаў правільныя,
г. зн. а) экспрэсіўна-ацэначных; б) лексічных; в) часцінамоўных;
г) комплексных (цэльнасістэмных).

3. Заданні “Дапоўніце адказ” патрабуюць дадаць слова ці (радзей)
спалучэнне слоў, якое неабходна ўжываць у сінтаксічна абумоўле-
най форме (род, лік, склон і да т. п.).

Так, 5-е заданне тэсту № 5 “Параўнальна-гістарычны-метад”
прадугледжвае:

Дапоўніце адказ:

Аднаўленне незасведчаных моўных формаў, з’яў шляхам гіста-
рычнага параўнання адпаведных адзінак асобнай мовы, групы або
сям’і моў называецца _____.

Каб выканаць заданне, трэба ўставіць адно слова – назоўнік
рэканструкцыяй.

У 1-м заданні тэсту № 7.2. “Метад непасрэдна складальных”
прапануецца:

Дапоўніце адказ:

Для выяўлення сінтаксічнай структуры словазлучэння, сказа і
словаўтваральнай структуры слова ў выглядзе іерархіі іх складні-
каў служыць метад _____. Тут неабходна ўставіць тэрмінаспа-
лучэнне *непасрэдна складальных*.

Некаторыя заданні дапускаюць некалькі правільных варыян-
таў-адказаў. Напрыклад, 7-е заданне тэсту № 3 “Анісальны метад”:

Дапоўніце адказ:

Класіфікацыі, якія грунтуюцца на двух супрацьпастаўленнях з
улікам наяўнасці ці адсутнасці пэўнай прыметы, называюцца
_____. Дапускаюцца два правільныя адказы: *дыхатамічнымі*
і *бінарнымі*.

12-е заданне тэсту № 7.4. “Метад кампанентнага аналізу”:

Дапоўніце адказ:

Агульная для двух і больш лексічных значэнняў сема называ-
ецца _____ семай.

Адказ дапаўняецца ўстаўкай прыметніка *інтэгральнай* або яго
варыянта *інтэграцыйнай*.

МЕТАДАЛОГІЯ Ў МОВАЗНАЎСТВЕ

1. Адзначце правільнае:

Метадалогія ў мовазнаўстве – гэта...

- а) сукупнасць метадаў даследавання;
- б) тое, што і методыка;
- в) тэорыя распрацоўкі і прымянення метадаў;
- г) светапоглядная канцэпцыя асобнага даследчыка.

2. Адзначце правільнае:

У мовазнаўстве метадалогія выконвае наступныя асноўныя функцыі:

- а) вызначае аб'ект вывучэння;
- б) акрэслівае задачы кожнага даследавання;
- в) вызначае метады і прыёмы аналізу мовы і шляхі (спосабы) іх практычнага выкарыстання;
- г) падводзіць вынікі даследавання.

3. Адзначце правільнае:

Метадалагічнае значэнне для мовазнаўства маюць законы...

- а) адзінства і барацьбы процілегласцей;
- б) адмаўлення адмаўлення;
- в) пераходу колькасных змяненняў у якасныя;
- г) сусветнага прыцягнення.

4. Адзначце правільнае:

Вытокі і ўнутраныя прычыны моўных змен грунтуюцца на дыялектычным законе...

- а) адмаўлення адмаўлення;
- б) пераход колькасных змяненняў у якасныя;
- в) адзінства і барацьбы процілегласцей;
- г) пераходу з'яў з аднаго якаснага стану ў іншы.

5. Устаўце правільнае:

Дыялектычны закон _____ тлумачыць, у якім кірунку адбываюцца моўныя змены.

- а) адмаўлення адмаўлення;
- б) адзінства і барацьбы процілегласцей;
- в) пераходу колькасных змяненняў у якасныя;
- г) пераходу з'яў з аднаго якаснага стану ў іншы.

6. Адзначце правільнае:

Паступовасць гістарычных змен мовы, нераўнамернасць тэмпаў моўнага развіцця адлюстроўвае дыялектычны закон...

- а) пераходу колькасных змяненняў у якасныя;
- б) адзінства і барацьбы процілегласцей;
- в) адмаўлення адмаўлення;
- г) пераходу з'яў з аднаго якаснага стану ў іншы.

7. Адзначце правільнае:

Метадалагічная каштоўнасць для мовазнаўства дыялектычнага закону пераходу колькасных змяненняў у якасныя заключаецца ў тым, што ён...

- а) прадугледжвае вывучэнне мовы як грамадскай з'явы;
- б) выяўляе паступовасць гістарычных змен мовы;
- в) акцэнтуюе ўвагу даследчыкаў на нераўнамернасці тэмпаў моўнага развіцця;
- г) прадугледжвае вывучэнне функцый мовы.

8. Адзначце правільнае:

Зыходнае палажэнне дыялектыкі аб усеагульнай сувязі з'яў і працэсаў пакладзена ў мовазнаўстве ў аснову метадалагічнага прынцыпу...

- а) гістарызму;
- б) сістэмнасці;
- в) матэрыяльнага адзінства свету;
- г) усеагульнасці развіцця.

9. Адзначце правільнае:

З дыялектычнай катэгорыяй руху (як спосабу існавання матэрыі і свядомасці) у мовазнаўстве непасрэдна звязаны прынцып...

- а) псіхалагізму;
- б) сістэмнасці;
- в) гістарызму;
- г) эканоміі моўных сродкаў.

10. Устаўце правільнае:

Прынцып гістарызму ў мовазнаўстве прадугледжвае разуменне мовы як _____ з'явы.

- а) статычнай;
- б) дынамічнай;
- в) псіхалагічнай;
- г) біялагічнай.

11. Адзначце правільнае:

У суадносінах тыпу “фанема-алафон”, “марфема-аламорф”, “лексема-ЛСВ” праяўляецца катэгорыя...

- а) унутранай рэканструкцыі; в) картаграфавання;
б) апісальны; г) супастаўляльны.

7. Адзначце правільнае:

Міждысцыпліннымі метадамі з'яўляюцца...

- а) аксіяматычны; в) метады непасрэдна складальных;
б) апісальны; г) колькасныя.

8. Адзначце правільнае:

Метадамі даследавання мовы з'яўляюцца...

- а) апісальны; в) параўнальна-гістарычны;
б) супастаўляльны; г) матэматычныя.

9. Адзначце правільнае:

Метадамі даследавання мовы з'яўляюцца...

- а) метады лінгвістычнай геаграфіі; в) трансфармацыйны;
б) дыстрыбуцыйны; г) трансэндэнтальны.

10. Адзначце правільнае:

Метадамі даследавання мовы з'яўляюцца...

- а) сацыялінгвістычныя; в) метады непасрэдна складальных;
б) псіхалінгвістычныя; г) біястратыграфічныя.

11. Адзначце метады, якія выкарыстоўваюцца пры даследаванні мовы:

- а) эксперыментальныя; в) кампанентнага аналізу;
б) геаграфалагічны; г) ізатопныя.

Тэст № 3

АПСАЛЬНЫ МЕТАД

1. Адзначце правільнае:

Для дакладнай і поўнай інвентарызацыі і сістэматызацыі адзінак мовы на цэлым этапе яе развіцця прымяняецца...

- а) супастаўляльны метады;
б) параўнальна-гістарычны метады;
в) апісальны метады;
г) метады лінгвістычнай геаграфіі.

2. Адзначце элементы апісальнага метаду:

- а) назіранне; в) абагульненне;
б) інтэрпрэтацыя; г) класіфікацыя.

3. Адзначце правільнае:

На этапе назірання апісальны метаду прадугледжвае...

- а) вылучэнне моўных адзінак;
б) вызначэнне прымет моўных адзінак;
в) вылучэнне функцый моўных адзінак;
г) класіфікацыю моўных адзінак.

4. Адзначце правільнае:

На этапе абагульнення апісальны метаду прадугледжвае...

- а) вылучэнне моўных адзінак;
б) сінтэз выдзеленых адзінак у больш агульныя катэгорыі паводле інтэгральных прымет;
в) вызначэнне прымет моўных адзінак;
г) апісанне прымет моўных адзінак.

5. Адзначце правільнае:

Сутнасць інтэрпрэтацыі як элемента апісальнага метаду заключаецца ў...

- а) тлумачэнні вынікаў назірання;
б) упарадкаванні моўных аб'ектаў па класах (падкласах);
в) вызначэнні месца факта сярод іншых фактаў;
г) вылучэнні моўных адзінак.

6. Адзначце правільнае:

На этапе класіфікацыі апісальны метаду прадугледжвае...

- а) вылучэнне моўных адзінак;
б) выяўленне дыстрыбуцыі элементаў;
в) тлумачэнні вынікаў назірання;
г) упарадкаванне моўных аб'ектаў па класах (падкласах).

7. Дапоўніце адказ:

Класіфікацыі, якія грунтуюцца на двух супрацьпастаўленнях з улікам наяўнасці ці адсутнасці пэўнай прыметы, называюцца _____.

8. Адзначце правільнае:

Існуюць розныя класіфікацыі моўных з'яў (адзінак), паколькі адны і тыя моўныя з'явы (адзінкі) дапускаюць розную...

- а) інтэрпрэтацыю; в) метадалогію ацэнкі;
б) трактоўку; г) кваліфікацыю.

9. Адзначце правільнае:

Па сваёй прыродзе апісальны метад з'яўляецца...

- а) дыяхранічным; в) сінхранічным;
б) панхранічным; г) ахранічным.

Тэст № 4

СУПАСТАЎЛЯЛЬНЫ МЕТАД

1. Устаўце правільнае:

Даследаванне і апісанне мовы шляхам яе параўнання з іншай мовай з мэтай выявіць іх адметныя асаблівасці і пазнаць іх сутнасць – _____.

- а) супастаўляльны (кантрастыўны) метады;
б) трансфармацыйны метады;
в) дыстрыбуцыйны метады;
г) метады лінгвістычнай геаграфіі.

2. Адзначце правільнае:

Супастаўляльны метады выяўляе адрозненні паміж мовамі на ўсіх моўных узроўнях, у залежнасці ад чаго адрозніваюць...

- а) дыяфонію; в) дыяморфію;
б) дыясемію; г) дыялексію.

3. Адзначце правільнае:

Супастаўляльны метады прадугледжвае наступныя этапы:

- а) устанаўленне асновы супастаўлення;
б) класіфікацыя моўнага матэрыялу;
в) супастаўляльная інтэрпрэтацыя;
г) апісанне моўных з'яў (адзінак, фактаў).

4. Адзначце правільнае:

Мэтамі супастаўляльнага аналізу з'яўляюцца...

- а) выяўленне падабенстваў і адрозненняў моў на ўсіх або асобных узроўнях моўнай структуры;
б) паляпшэнне метадыкі вывучэння замежнай мовы;
в) стварэнне двухмоўных слоўнікаў;
г) удасканаленне метадыкі перакладу.

5. Адзначце правільнае:

Аснова ўнутрымоўнага супастаўлення – ...

- а) пэўная з’ява (адзінка) мовы;
- б) пэўная мова;
- в) пэўная з’ява (адзінка) дыялекту;
- г) пэўныя мовы.

6. Адзначце правільнае:

Супастаўляльны метады можа выкарыстоўвацца...

- а) у тэорыі і практыцы перакладу;
- б) пры стварэнні дыялекталагічных атласаў;
- в) у метадыцы выкладання замежных моў у нацыянальных школах;
- г) пры стварэнні двухмоўных і шматмоўных перакладных слоўнікаў, а таксама супастаўляльных граматык розных моў.

Тэст № 5

ПАРАЎНАЛЬНА-ГІСТАРЫЧНЫ МЕТАД

1. Адзначце правільнае:

Сукупнасць прыёмаў і працэдур гістарычна-генетычнага даследавання моўных сем’яў і груп, а таксама асобных моў для ўстанаўлення заканамернасцей іх развіцця – гэта...

- а) трансфармацыйны метады;
- б) параўнальна-гістарычны метады;
- в) дыстрыбуцыйны метады;
- г) метады кампанентнага аналізу.

2. Устаўце правільнае:

Параўнальна-гістарычны метады інакш называюць _____
метадамі:

- а) кампаратывным;
- б) гістарычным;
- в) генетычным;
- г) лінгвагенетычным.

3. Адзначце правільнае:

Параўнальна-гістарычны метады ўключае комплекс даследчыцкіх прыёмаў, асноўныя з якіх...

- а) вызначэнне генетычнай прыналежнасці моўных з’яў;
- б) ўстанаўленне сістэмы адпаведнасцей і адхіленняў ад іх на розных моўных узроўнях;

- в) аднаўленне архетыпаў;
- г) класіфікацыя функцыянальных стыляў.

4. Адзначце правільнае:

Параўнальна-гістарычны метада мае на мэце...

- а) рэканструяваць мову-аснову (прамову);
- б) даказаць агульнасць паходжання моў, іх прыналежнасць дзісям'і (групы, падгрупы);
- в) прасачыць працэсы самастойнага развіцця роднасных моў;
- г) выявіць адносную храналогію моўных змен як у прамове, так і ва ўтвораных на яе аснове мовах.

5. Дапоўніце адказ:

Аднаўленне незасведчаных моўных формаў, з'яў шляхам гістарычнага параўнання адпаведных адзінак асобнай мовы, групы або дзісям'і моў называецца _____.

6. Дапоўніце адказ:

Рэканструкцыя архетыпаў (праформаў) – адна з найважнейшых працэдур _____ метаду.

7. Адзначце правільнае:

Пры рэканструкцыі архаічных значэнняў спрадвечных слоў улічваюцца экстралінгвістычныя фактары:

- а) гісторыя народа;
- в) звычаі;
- б) культура;
- г) гаспадарчы ўклад жыцця.

8. Адзначце правільнае:

Рэканструкцыя бывае...

- а) знешняя;
- в) функцыянальная;
- б) унутраная;
- г) унутрыўзроўневая.

9. Дапоўніце адказ:

Рэканструкцыя праформаў, якая грунтуецца на аснове параўнання сістэмна звязаных фактаў шэрагу роднасных моў, называецца _____.

10. Адзначце правільнае:

Асноўныя крытэрыі ўстанаўлення роднасці моў:

- а) супастаўляюцца словы, якія ўжываюцца людзьмі здаўна і абазначаюць асноўныя, жыццёва важныя прадметы, з'явы і паняцці;
- б) улічваюцца падабенства ў граматычным афармленні слоў;

- в) бяруцца пад увагу рэгулярныя фанетычныя адпаведнасці ў розных мовах;
г) улічваюцца адрозненні ў мовах.

11. Дапоўніце адказ:

Рэканструкцыя праформаў, якая грунтуецца на супастаўленні дадзеных розных храналагічных зрэзаў у межах адной мовы, называецца _____.

12. Адзначце правільнае:

Прыём адноснай храналогіі дае магчымасць вызначыць...

- а) структуру моўнай адзінкі;
- б) функцыі моўнай адзінкі;
- в) значэнне моўнай адзінкі;
- г) паслядоўнасць узнікнення з'яў у мове.

13. Адзначце правільнае:

Крытэры вызначэння адноснай храналогіі (паводле М. Барталі):

- а) з дзвюх моўных з'яў больш старажытная звычайна тая, якая раней засведчана пісьмовымі помнікамі;
- б) больш старажытная моўная з'ява захоўваецца звычайна на ізаляванай тэрыторыі (арэале): востраве, горных далінах і да т. п.;
- в) з'ява, пашыраная ў большым арэале, звычайна больш старажытная;
- г) з дзвюх моўных з'яў тая больш старажытная, якая ўступіла месца іншай.

14. Адзначце правільнае:

Апрача рэканструкцыі прамовы, параўнальна-гістарычны метады служыць для вырашэння такіх агульналінгвістычных задач, як...

- а) пабудова тэорыі эвалюцыйнага развіцця мовы;
- б) гістарычнае апісанне ўзроўняў мовы (дяххранічныя фаналогія, марфалогія, сінтаксіс);
- в) гістарычнае апісанне міжузроўняў мовы (дяххранічныя марфалогія, словаўтварэнне і г. д.);
- г) дяххранічны аналіз працэсаў дывергентнага і канвергентнага развіцця асобных моў.

15. Адзначце правільнае:

З дапамогай параўнальна-гістарычнага метаду...

- а) распрацаваны параўнальна-гістарычныя граматыкі індаеўрапейскіх, фіна-ўгорскіх, алтайскіх, семіцкіх, дравідыйскіх, банту, кітайска-тыбецкіх і іншых моў;

- б) створаны асновы граматыкі настратычных моў;
- в) падрыхтаваны шматлікія этымалагічныя слоўнікі розных моў;
- г) падрыхтаваны шмалікія гістарычныя слоўнікі розных моў.

16. Адзначце правільнае:

Узнікненне параўнальна-гістарычнага метаду звязана з імёнамі...

- а) Ф. Бопа;
- в) Я. Грыма;
- б) Р. Раска;
- г) А.Х. Вастокава.

Тэст № 6

МЕТАД ЛІНГВІСТЫЧНАЙ ГЕАГРАФІІ

1. Адзначце правільнае:

Сукупнасць прыёмаў, з дапамогай якіх выяўляецца тэрыторыя пашырэння моўных з'яў, – гэта...

- а) псіхалінгвістычныя метады;
- б) трансфармацыйны метады;
- в) дыстрыбуцыйны метады;
- г) метады лінгвістычнай геаграфіі.

2. Адзначце правільнае:

Паводле Э. Касеры, метады лінгвістычнай геаграфіі прадугледжваюць наступныя этапы працы:

- а) збор матэрыялу;
- б) картаграфаванне сабранага матэрыялу і падрыхтоўка карт для дыялекталагічнага атласа;
- в) інтэрпрэтацыя матэрыялу (ізаглас або іх пучкоў);
- г) класіфікацыя моў свету.

3. Адзначце правільнае:

Паводле А.А. Крывіцкага, галоўнымі этапамі лінгвагеаграфічнага даследавання з'яўляюцца наступныя:

- а) вызначэнне сеткі апорных населеных пунктаў (абраных для збору матэрыялу);
- б) вызначэнне прынцыпаў класіфікацыі дыялектаў;
- в) складанне праграмы (апытальнікаў, анкет) даследавання;
- г) стварэнне лінгвістычнай карты.

4. Адзначце тыпы дыялекталагічных атласаў:

- а) нацыянальныя;
- в) роднасных моў;
- б) моўных саюзаў;
- г) галіновыя.

5. Адзначце правільнае:

Аўтар першага дыялекталагічнага атласа беларускай мовы “Спроба лінгвістычнай геаграфіі Беларусі” (1928 г.) –

- а) І. Воўк-Левановіч;
- б) М. Байкоў;
- в) П.А. Бузук;
- г) С. Некрашэвіч.

6. Адзначце правільнае:

“Дыялекталагічны атлас беларускай мовы” выдадзены ў...

- а) 1928 г.;
- б) 1963 г.;
- в) 1953 г.;
- г) 1973 г.

7. Адзначце правільнае:

У “Дыялекталагічным атласе беларускай мовы” акрэсліваюцца арэалы моўных з’яў, уласцівых агульнанацыянальнай беларускай мове, а таксама дыялектных рыс, агульных для моў...

- а) беларускай;
- б) рускай;
- в) польскай;
- г) украінскай.

8. Адзначце правільнае:

Пытанні, звязаныя з групоўкай беларускіх гаворак, гістарычнай дыялекталогіяй і моўнымі кантактамі, асвятляюцца ў працах...

- а) “Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак” (1968–69);
- б) “Спроба лінгвістычнай геаграфіі Беларусі” (1928);
- в) “Нарысы па беларускай дыялекталогіі” (1964);
- г) “Лексічны атлас беларускіх народных гаворак” у 5 тамах (т. 1–5, 1993–1998).

Тэст № 7

СТРУКТУРНЫЯ МЕТАДЫ

1. Адзначце правільнае:

Метады сінхранічнага фармальнага аналізу моўных элементаў, звязаных тыповымі сувязямі, называюцца...

- а) сацыялінгвістычнымі;
- б) структурнымі;
- в) псіхалінгвістычнымі;
- г) колькаснымі.

2. Адзначце правільнае:

Ва ўзнікненні структурных метадаў (20–30-я гг. ХХ ст.) значную ролю адыгралі працы...

7. Дапоўніце адказ:

Дыстрыбуцыя, пры якой элементы не сустракаюцца ў адных і тых жа акружэннях, называецца _____.

8. Дапоўніце адказ:

Дыстрыбуцыя, пры якой элементы, знаходзячыся ў тых самых акружэннях, не адрозніваюць гукавых абалонак слоў і значэнняў, называецца _____.

9. Адзначце правільнае:

Паводле кантраснай дыстрыбуцыі ўжываюцца...

- а) варыяцыі фанемы <к> – [к°] (*кот* і *кут*);
- б) фанемы <ж> і <ш> (*жар* і *шар*);
- в) афіксы (канчаткі) *-ой-* і *-ою-* (*сцяной* і *сцяною*);
- г) марфемы (морфы) *-е-* і *-і-* (*бялец* і *бяліць*).

10. Адзначце правільнае:

Паводле дадатковай дыстрыбуцыі ўжываюцца...

- а) афіксы (канчаткі) *-амі-* і *-ыма-* (*вачамі* і *вачыма*);
- б) фанемы <п> і <б> (*пар* і *бар*);
- в) афіксы (суфіксы) *-чык-* (*аб'ездчык*, *лётчык*, *возчык*, *перапісчык*) і *-шчык-* (*зваршчык*, *мадэльшчык*, *паромшчык*, *бетоншчык*, *мыйшчык*);
- г) варыяцыі фанемы <у>: [у] (*цюк*), [у] (*куль*), [ў] (*цюль*), <к> – [к°] (*кот*), [к'] (*рукл*).

11. Адзначце правільнае:

Паводле свабоднага вар'іравання ўжываюцца...

- а) фанемы <д> і <т> (*дом* і *том*);
- б) спалучэнні [чн'] і [шн'] (*ячэня* і *яешня*);
- в) пазіцыйныя варыяцыі фанемы <с> – [с] і [с°] (*самы* і *сом*);
- г) афіксы (канчаткі) *-ямі* і *-мі* (*конямі* і *коньмі*).

Тэст № 7.2.

МЕТАД НЕПАСРЭДНА СКЛАДАЛЬНЫХ

1. Дапоўніце адказ:

Для выяўлення сінтаксічнай структуры словазлучэння, сказа і словаўтваральнай структуры слова ў выглядзе іерархіі іх складнікаў служыць метада _____.

2. Адзначце правільнае:

Асноўныя прынцыпы метаду непасрэдна складальных былі сфармуляваны ў 1920-я гг...

- а) В. Матэзіусам;
- б) У. Скалічкам;
- в) Л. Ельмслевам;
- г) Л. Блумфілдам.

3. Устаўце правільнае:

Метад непасрэдна складальных заснаваны на дапушчэнні, што любая складаная адзінка ўтвараецца з _____ больш простых адзінак:

- а) трох;
- б) чатырох;
- в) дзвюх;
- г) пяці.

4. Адзначце правілы падзелу выказвання на непасрэдна складальныя (паводле Ю. Найды):

- а) складнікі павінны суадносіцца сэнсава;
- б) НС можна замяніць больш дробнымі складнікамі;
- в) НС павінны быць мінімальнымі (бінарнымі);
- г) складнікі не павінны суадносіцца сэнсава.

5. Адзначце недахопы метаду непасрэдна складальных:

- а) не дае магчымасці выявіць асаблівасці сінтаксічнай структуры аманімчных канструкцый;
- б) існуюць словы і канструкцыі, якія натуральна падзяляюцца не на дзве, а на тры часткі;
- в) з цяжкасцю дастасоўваецца да аналізу складаных сказаў;
- г) абмежаваны аналізам слоў (формаў слоў), утвораных марфалагічным спосабам.

Тэст № 7.3.

ТРАНСФАРМАЦЫЙНЫ МЕТАД

1. Дапоўніце адказ:

Метад вызначэння сінтаксічнай структуры сказа з дапамогай набору трансфармацый называецца _____.

2. Адзначце правільнае:

Асноўныя прынцыпы трансфармацыйнага метаду сфармуляваны ў пачатку 50-х гг. XX ст....

- а) Л. Ельмслевам;
- б) В. Матэзіусам;
- в) Л. Блумфілдам;
- г) З. Харысам.

3. Адзначце правільнае:

Трансформ *Студэнт не канспектуе лекцыі ўтварыўся ў выніку трансфармацыі...*

- а) пыгальнай;
- б) адмоўнай;
- в) пасівізацыі;
- г) будучага часу.

4. Адзначце правільнае:

Трансформ *Лекцыя будзе канспектавацца студэнтам утварыўся ў выніку трансфармацыі...*

- а) наміналізацыі;
- б) пасівізацыі і будучага часу;
- в) сцвярдзальнай;
- г) актывізацыі.

5. Адзначце правільнае:

У прыкладах тыпу *ісці лесам → ісці па лесе і ісці раніцай → *ісці па раніцы* з дапамогай трансфармацыйнага метаду размяжоўваюцца значэнні творнага склону –...

- а) інструментальнае і суб'ектнае;
- б) суб'ектнае і аб'ектнае;
- в) прасторавае і часавае;
- г) спосабу дзеяння і параўнальнае.

6. Адзначце правільнае:

У прыкладах тыпу *машына дроў → Дроў – (цэлая) машына і вершы паэта → *Паэта – вершы* з дапамогай трансфармацыйнага метаду размяжоўваюцца значэнні роднага склону – ...

- а) суб'ектнае і аб'ектнае;
- б) колькаснае і няколькаснае;
- в) аб'ектнае і акалічнаснае;
- г) аб'ектнае і азначальнае.

7. Адзначце правільнае:

У прыкладах тыпу *сукенка маёй сястры → сукенка сястры і юнак рашучага характару → *юнак характару* з дапамогай трансфармацыйнага метаду размяжоўваюцца катэгорыі...

- а) пэўнасці / няпэўнасці;
- б) абстрактнасці / канкрэтнасці;
- в) адчужальнасці / неадчужальнасці;
- г) рэчыўнасці / зборнасці.

8. Адзначце правільнае:

З дапамогай трансфармацыі *Міхась ідзе з братам → Брат ідзе з Міхасём і Міхась ідзе з заплечнікам → *Заплечнік ідзе з Міхасём* размяжоўваюцца...

- а) прасторавае і часовае значэнне;
- б) назвы істот і неістот;
- в) катэгорыя “адчужальнасці / неадчужальнасці”;
- г) дзеясловы актыўнага дзеяння і стану.

9. Адзначце правільнае:

Канцэпцыя трансфармацыйнай граматыкі распрацавана (50–60-я гг. XX ст.)...

- а) Н. Хомскім;
- б) Е. Курыловічам;
- в) Л. Тэньерам;
- г) Э. Харысам.

10. Устаўце правільнае:

Усяго Н. Хомскі вылучаў _____ тыпы розных трансфармацый.

- а) 4;
- б) 32;
- в) 33;
- г) 24.

Тэст № 7.4.

МЕТАД КАМПАНЕНТНАГА АНАЛІЗУ

1. Дапоўніце адказ:

Метад даследавання зместу значэнневых адзінак мовы, які мае на мэце вылучыць мінімальныя семантычныя складнікі, называецца _____.

2. Адзначце правільнае:

З сем ‘падмурак’ + ‘столь’ + ‘дах’ + ‘вокны’ + ‘сцены’ + ‘падлога’ складаецца значэнне слова...

- а) зямлянка;
- б) будынак;
- в) будан;
- г) хлеў.

3. Адзначце правільнае:

З сем ‘перамяшчацца’ + ‘у адным кірунку’ + ‘у прастору’ + ‘ступаць нагамі’ складаецца значэнне слова...

- а) хадзіць;
- б) сігаць;
- в) цягнуцца;
- г) ісці.

4. Дапоўніце адказ:

З сем ‘прыбор’ + ‘вымярэнне’ + ‘ціск’ + ‘атмасфера’ складаецца значэнне слова _____.

5. Дапоўніце адказ:

З сем 'прыбор' + 'вымярэнне' + 'тэмпература' складаецца значэнне слова _____.

6. Адзначце правільнае:

З сем 'перамяшчацца' + 'у розных кірунках' + 'па супы (вадзе)' + 'пры дапамозе якіх-небудзь сродкаў' складаецца значэнне слова...

а) лётаць;	в) плысці;
б) ездзіць;	г) ехаць.

7. Адзначце правільнае:

З сем 'расліна' + 'травяністая' + 'сямейства казьяльцовых' + 'з сіне-фіялетавымі кветкамі' + 'зацвітаць' + 'адразу пасля раставання снегу' складаецца значэнне слова...

а) званочкі;	в) пралеска;
б) аксаміткі;	г) ружа.

8. Адзначце семы назоўніка *бярэза*:

а) дрэва;	в) лісцеве;
б) сямейства бярозавых;	г) з белай карой.

9. Адзначце семы назоўніка *ёгурт*:

а) заквашанае;	в) малако;
б) фруктовыя дабаўкі;	г) смятана.

10. Дапоўніце адказ:

Найбольш агульная паводле зместу сема, што адпавядае катэгорыяльным значэнням часцін мовы, называецца _____.

11. Дапоўніце адказ:

Агульная для слоў аднаго лексічна-семантычнага поля або тэматычнай групы сема называецца _____.

12. Дапоўніце адказ:

Агульная для двух і больш лексічных значэнняў сема называецца _____ семай.

13. Дапоўніце адказ:

Сема, якой адрозніваюцца лексічныя значэнні, называецца _____.

6. Адзначце правільнае:

Статыстычная ўжывальнасць лексічных адзінак у тэксце выяўляецца з дапамогай метаду, заснаванага на законе...

- а) Раска-Грыма;
- б) Цыпфа;
- в) Сасюра;
- г) Фартунатава-Сасюра.

7. Адзначце правільнае:

Статыстычная арганізацыя тэксту выяўляецца ў тым, што ўжыванне ў тэксце розных слоў адпавядае заканамернасці:

- а) на пачатку тэксту аднолькавых слоў больш, а далей іх менш;
- б) у сярэдзіне тэксту аднолькавых слоў больш, а далей іх менш;
- в) на пачатку тэксту розных слоў менш, а далей іх больш;
- г) на пачатку тэксту розных слоў больш, а далей іх менш.

8. Дапоўніце адказ:

Вывучэннем частаты ўжывальнасці фаналагічных адзінак і адпаведных ім знакаў алфавіта займаецца _____ статыстыка.

9. Дапоўніце адказ:

Вывучэнне ўжывальнасці граматычных разрадаў слоў (часцін мовы), граматычных формаў слоў, адзінак і мадэляў – прызначэнне _____ статыстыкі.

10. Дапоўніце адказ:

Вывучэннем частаты выкарыстання ў мове (мовах) словаўтваральных афіксаў займаецца _____ статыстыка.

11. Устаўце правільнае:

Афіксальная дэрывацыя мінімальна выкарыстоўваецца ў _____ мовах:

- а) флексійных;
- б) аглютынацыйных;
- в) полісінтэтычных;
- г) ізаляцыйных.

12. Дапоўніце адказ:

Асаблівасці функцыянальных і індывідуальных стыляў статыстычнымі метадамі вывучае _____ статыстыка.

13. Дапоўніце адказ:

Вывучэннем хуткасці моўных змен і распрацоўкай статыстычных метадаў вызначэння часу разыходжання роднасных моў і ступені блізкасці паміж імі займаецца _____.

14. Адзначце правільнае:

Глотахраналогія створана ў 1948–1952 гг. амерыканскім мовазнаўцам...

а) М. Сводэшам;	в) Э. Сэпірам;
б) Л. Блумфілдам;	г) Г. Глісанам.

15. Устаўце правільнае:

Паводле М. Сводэша, на працягу 1000 гадоў змяняюць сваё значэнне ці знікаюць з мовы толькі _____ лексічных адзінак асноўнага слоўнікавага фонду (з 200 самых частых і важных слоў):

а) 10%;	в) 15%;
б) 20%;	г) 25%.

16. Устаўце правільнае:

На працягу аднаго тысячагоддзя працэнт захавання асноўнага слоўнікавага фонду (не будзе заменены іншымі словамі) для ўсіх моў прыкладна аднолькавы і роўны 80,5 або 81% (для спісу ў _____ слоў):

а) 100;	в) 300;
б) 400;	г) 200.

17. Устаўце правільнае:

На працягу аднаго тысячагоддзя працэнт захавання асноўнага слоўнікавага фонду (не будзе заменены іншымі словамі) для ўсіх моў прыкладна аднолькавы і роўны 86% (для спісу ў _____ слоў):

а) 100;	в) 300;
б) 400;	г) 200.

18. Адзначце правільнае:

Да матэматычных метадаў, якія выкарыстоўваюцца ў мовазнаўстве, апрача статыстычных, належаць таксама метады...

а) матэматычнай логікі;	в) тэорыі інфармацыі;
б) тэорыі імавернасці;	г) тэорыі множнікаў.

19. Адзначце правільнае:

Метады матэматычнай лінгвістыкі, як і матэматычная логіка, выкарыстоўваюць знакі-сімвалы:

а) > – ‘больш’;	в) < – ‘менш’;
б) = – ‘эквівалентнасць’;	г) ~ – ‘падабенства’.

20. Адзначце правільнае:

Выкарыстанне элементаў матэматычнай логікі паўплывала на ўзбагачэнне прыёмаў даследавання мовы, у прыватнасці такімі, як...

- а) алгарытмізацыя;
- б) матэматычная індукцыя;
- в) фармалізацыя;
- г) лінейнае праграмаванне.

21. Адзначце правільнае:

Адна з сацыяльных задач тэоры інфармацыі – выяўленне спосабаў найбольш эканомнай перадачы інфармацыі...

- а) іншашпаланнямі;
- б) носьбітамі мовы;
- в) жывёламі;
- г) раслінамі.

22. Дапоўніце адказ:

Матэматычная тэорыя, якая вывучае імавернасці выпадковых падзей і дае магчымасць вызначыць імавернасці складаных падзей праз імавернасці простых, называецца _____.

23. Адзначце правільнае:

Імавернасць сапраўднай падзеі (заўсёды адбываецца) прызнаецца роўнай...

- а) двойцы;
- б) адзінцы;
- в) тройцы;
- г) нулю.

24. Адзначце правільнае:

Імавернасць немагчымай падзеі (ніколі не адбываецца) прызнаецца роўнай...

- а) нулю;
- б) адзінцы;
- в) двойцы;
- г) тройцы.

25. Адзначце правільнае:

У мовазнаўстве імавернасць сапраўднай падзеі – з’яўленне ў тэксце фактаў мовы:

- а) фанем;
- б) слоў;
- в) марфем;
- г) словаформаў.

26. Адзначце правільнае:

У большасці моў пераважае парадак гукаў...

- а) “зыхны + галосны + галосны”;
- б) “зыхны + галосны + зыхны”;
- в) “зыхны + галосны”;
- г) “зыхны + зыхны + зыхны + галосны”.

27. Дапоўніце адказ:

Раздзел матэматыкі, у якім вывучаюцца агульныя ўласцівасці мностваў, называецца _____.

28. Адзначце правільнае:

Мноства разглядаюць як сукупнасць якіх-небудзь аб'ектаў (элементаў), што маюць...

а) розныя прыметы;	в) агульную прымету;
б) падобныя прыметы;	г) агульныя прыметы.

29. Дапоўніце адказ:

Мноства санорных у беларускай мове = _____.

30. Адзначце правільнае:

Мноства сярэднязыхных у беларускай мове складаецца з гука...

а) [д];	в) [т];
б) [й];	г) [ў].

Тэст № 10

ЭКСПЕРЫМЕНТАЛЬНЫЯ МЕТАДЫ

1. Дапоўніце адказ:

Метады, якія дазваляюць вывучаць факты мовы ў абставінах, што кантралююцца даследчыкам, называюцца _____.

2. Адзначце правільнае:

Тэрмін *эксперыментальны метад* у мовазнаўстве ўзнік у...

а) XV ст.;	в) XVII ст.;
б) 2-й палове XIX ст.;	г) 2-й палове XX ст.

3. Устаўце правільнае:

Найважнейшая перавага эксперыменту заключаецца, паводле _____, у тым, што ён дазваляе атрымаць “адмоўны моўны матэрыял” – “няўдалыя выказванні”:

а) В.У. Вінаградава;	в) Л.У. Шчэрбы;
б) І.І. Мешчанінава;	г) Б.А. Сярэбранікава.

4. Адзначце стадыі эксперыментальнага даследавання:

- а) рэканструкцыя праформаў;
б) планаванне;

- в) выбар сродкаў;
- г) інтэрпрэтацыя вынікаў эксперыменту.

5. Адзначце правільнае:

Эксперыментальныя метады выкарыстоўваюцца пры вывучэнні...

- а) фанетыкі;
- б) лексікаграфіі;
- в) сінтаксісу;
- г) стылістыкі.

6. Адзначце правільнае:

Асноўныя саматычныя метады, пры дапамозе якіх вывучаюцца асаблівасці ўтварэння гукаў, —...

- а) палатаграфія;
- б) рэнтгенаграфія;
- в) асцылаграфія;
- г) спектраграфія.

7. Адзначце правільнае:

Эксперыментальныя метады выкарыстоўваюцца ў...

- а) мовазнаўстве;
- б) псіхалінгвістыцы;
- в) сацыялінгвістыцы;
- г) нейралінгвістыцы.

8. Адзначце правільнае:

Становішча органаў маўленчага апарату (на рэнтгенаграмах) і іх рух (пры кінарэнтгене) паказваецца з дапамогай...

- а) палатаграфіі;
- б) рэнтгенаграфіі;
- в) лінгваграфіі;
- г) адантаграфіі.

9. Адзначце правільнае:

Месца кантакту языка з паднябеннем пры ўтварэнні гукаў вызначаецца...

- а) рэнтгенаграфіяй;
- б) палатаграфіяй;
- в) лінгваграфіяй;
- г) кімаграфіяй.

10. Устаўце правільнае:

_____ паказвае, якімі месцамі язык датыкаецца да паднябення:

- а) Лінгваграфія;
- б) Адантаграфія;
- в) Кімаграфія;
- г) Спектраграфія.

11. Устаўце правільнае:

З дапамогай _____ паказваецца месца датыкання кончыка языка да верхніх зубоў:

- а) адантаграфіі;
- б) рэнтгенаграфіі;
- в) лінгваграфіі;
- г) палатаграфіі.

12. Устаўце правільнае:

_____ прымяняецца для графічнай рэгістрацыі з дапамогай прыбора становішча органаў маўлення ў час утварэння гукаў, а таксама змяненняў асноўнага тону і шумаў.

а) Рэнтгенаграфія;	в) Кімаграфія;
б) Лінгваграфія;	г) Адантаграфія.

13. Адзначце акустычныя метады:

а) фанаграфія;	в) асцылаграфія;
б) спектраграфія;	г) палатаграфія.

14. Адзначце правільнае:

Для выяўлення працягласці, вышыні і інтэнсіўнасці гукаў выкарыстоўваецца...

а) асцылаграфія;	в) палатаграфія;
б) адантаграфія;	г) фанаграфія.

15. Адзначце правільнае:

Для паказу акустычнага рысунка гука, яго частотных складнікаў прымяняецца...

а) палатаграфія;	в) лінгваграфія;
б) спектраграфія;	г) адантаграфія.

Тэст № 11

ТЫПАЛАГІЧНЫ МЕТАД

1. Дапоўніце правільнае:

Навуковы метад, які прадугледжвае аб'яднанне моў незалежна ад іх генетычнай роднасці ў пэўныя групы (тыпы), называецца

2. Адзначце правільнае:

Фарміраванне лінгвістычнай тыпалогіі было падрыхтавана лінгвістамі XVIII ст.:

а) Р. Дэкартам;	в) Г. Лейбніцам;
б) Ж.Ж. Русо;	г) І. Гердэрам.

3. Адзначце правільнае:

Першы вопыт даследавання тыпалагічнай эвалюцыі моў знаходзім у...

- а) Р. Дэкарта;
- б) А. Сміта;

- в) Г. Лейбніца;
- г) І. Гердэра.

4. Устаўце правільнае:

_____ выявіў тэндэнцыю развіцця шэрагу індаеўрапейскіх моў ад сінтэтызму да аналітызму:

- а) А. Шляйхер;
- б) А.А. Патабня;

- в) В. Гумбальт;
- г) А. Сміт.

5. Адзначце правільнае:

Меркаванне, што змяшанне моў вядзе да спрашчэння марфалогіі, іншымі словамі – да ўзмацнення аналітычных рыс кантактавальных моў, упершыню выказаў...

- а) Р. Дэкарт;
- б) А. Сміт;

- в) В. Гумбальт;
- г) І. Гердэр.

6. Адзначце правільнае:

Першая навуковая тыпалагічная класіфікацыя моў належыць...

- а) А. Шлегелю;
- б) А. Шляйхеру;

- в) Ф. Шлегелю;
- г) Г. Штайнталю.

7. Адзначце правільнае:

Усе мовы В. Гумбальт падзяліў на...

- а) ізаляцыйныя;
- б) інкарпарацыйныя;

- в) аглютынацыйныя;
- г) флексійныя.

8. Адзначце правільнае:

Мовы, паводле В. Гумбальта, змяняюцца ад...

- а) аморфнага (ізаляцыйнага) стану да флексійнага;
- б) флексійнага стану да аморфнага (ізаляцыйнага);
- в) інкарпарацыйнага стану да флексійнага;
- г) ад флексійнага стану да інкарпарацыйнага.

9. Адзначце правільнае:

Шматмерную тыпалагічную класіфікацыю моў, якая грунтавалася на комплексе агульных характарыстык, распрацаваў...

- а) П.Ф. Фартунагаў;
- б) Э. Сэпір;

- в) А.А. Патабня;
- г) М.С. Трубяцкой.

10. Адзначце правільнае:

Тыпалагічная класіфікацыя моў, распрацаваная ў ХХ ст. Э. Сэпірам, улічвала...

- а) ступень складанасці слова;
- б) ступень зліцця элементаў унутры слова;
- в) тыпы моўных значэнняў;
- г) сінтаксічныя функцыі.

11. Адзначце правільнае:

З улікам ступені складанасці слова сярод моў Э. Сэпір вылучаў...

- а) аналітычныя;
- б) полісінтэтычныя;
- в) сінтэтычныя;
- г) аглютынацыйныя.

12. Адзначце правільнае:

Паводле зліцця элементаў унутры слова Э. Сэпір падзяляў мовы на...

- а) ізаляцыйныя;
- б) фузійныя;
- в) аглютынацыйныя;
- г) сімвалічныя.

13. Адзначце правільнае:

Пры тыпалагічнай класіфікацыі моў Э. Сэпір улічваў тыпы значэння:

- а) асноўныя (канкрэтныя);
- б) канкрэтна-рэляцыйныя;
- в) дэрывацыйныя;
- г) чыста-рэляцыйныя.

14. Адзначце правільнае:

Распрацаваны тыпалогіі:

- а) фаналагічная – М.С. Трубяцкім;
- б) сінтаксічная – І.І. Мешчанінавым;
- в) кантэнсіўная – Г.А. Клімавым;
- г) функцыянальна-стылістычная – В.У. Вінаградавым.

15. Устаўце правільнае:

У працы М.С. Трубяцкога “Асновы фаналогіі” (1939 г.) даследуюцца фаналагічныя сістэмы каля _____ моў і разглядаюцца ўсе асноўныя паняцці фаналогіі:

- а) 100;
- б) 50;
- в) каля 200;
- г) больш за 300.

16. Адзначце правільнае:

З улікам сінтаксічнага крытэрыю вылучаюць тыпы (лады) сказаў:

- а) намінатыўны;
- б) актыўны;
- в) эргатыўны;
- г) класны.

17. Адзначце правільнае:

Эргатыўны лад сказа ўласцівы мовам...

- а) чукоцкай;
- б) італьянскай;
- в) аварскай;
- г) абхазскай.

18. Адзначце правільнае:

Намінатыўны лад сказа ўласцівы...

- а) эскімоска-алеуцкім мовам;
- б) індаеўрапейскім мовам;
- в) дравідыйскім мовам;
- г) банту мовам.

19. Адзначце правільнае:

Квантытатыўную тыпалогію моў стварыў...

- а) Б.А. Успенскі;
- б) Д. Грынберг;
- в) Т. Мілеўскі;
- г) А. Марцінэ.

20. Устаўце правільнае:

Д. Грынберг увёў індэксы (колькасныя паказчыкі) для выяўлення ступені _____ моў:

- а) аглютынацыйнасці;
- б) аналітызму;
- в) сінтэтызму;
- г) ізаляцыйнасці.

21. Устаўце правільнае:

Тыпалогіі могуць грунтавацца на _____ характарыстыках (падставах):

- а) сацыялагічных;
- б) лексічна-граматычных;
- в) арэальных;
- г) прасадыхных.

22. Устаўце правільнае:

Тыпалогіі могуць грунтавацца на _____ характарыстыках (падставах):

- а) экспрэсіўна-ацэначных;
- б) лексічных;
- в) часцінамоўных;
- г) комплексных (цэльнасістэмных).

САЦЫЯЛІНГВІСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ

1. Дапоўніце адказ:

Метады аналізу як сінтэз лінгвістычных і сацыялагічных прыёмаў, што выкарыстоўваюцца для даследавання сацыялінгвістычных з'яў, называюцца _____.

2. Адзначце правільнае:

Метады палявога даследавання прадугледжваюць...

- а) непасрэднае назіранне;
- б) анкетаванне;
- в) інтэрв'ю;
- г) аналіз фізіялагічных рэакцый арганізма інфарманта на пэўныя моўныя стымулы.

3. Устаўце правільнае:

Элемент палявога даследавання, які заключаецца ў слуханні і запісе жывога маўлення на магнітафон, называецца _____ назіраннем:

- а) непасрэдным;
- б) прамым;
- в) прысутным;
- г) актыўным.

4. Устаўце правільнае:

Прыём палявога даследавання, які дае магчымасць даследчыку быць адначасова ўдзельнікам маўленчай сітуацыі, называецца _____ назіраннем:

- а) прысутным;
- б) адкрытым;
- в) уключаным;
- г) супольным.

5. Устаўце правільнае:

Прыём палявога даследавання – назіранне за маўленнем без удзелу ў ім даследчыка называецца _____ назіраннем:

- а) адсутным;
- б) nepřысутным;
- в) выключаным;
- г) схаваным.

6. Дапоўніце адказ:

Адзін з найбольш пашыраных метадаў збору моўнага матэрыялу, які праводзіцца ананімна, пісьмова з выкарыстаннем анкет (апытальных лістоў), у прысутнасці даследчыка ці без яго, называецца _____.

7. Адзначце часткі анкеты:

- а) уступная;
- б) сацыялагічная;
- в) уласна лінгвістычная;
- г) заключная.

8. Адзначце правільнае:

Ва ўступнай частцы анкеты акрэсліваюцца...

- а) змест (сутнасць і мэты) апытання;
- б) сацыяльныя і біяграфічныя дадзеныя інфарманта;
- в) пытанні, паводле якіх праводзіцца даследаванне;
- г) вывады даследавання.

9. Адзначце правільнае:

Сацыялагічная частка анкеты мае на мэце высветліць...

- а) пытанні, паводле якіх праводзіцца даследаванне;
- б) сацыяльныя і біяграфічныя дадзеныя інфарманта;
- в) вывады даследавання;
- г) змест (сутнасць і мэты) апытання.

10. Адзначце правільнае:

Уласна лінгвістычная частка анкеты прадугледжвае...

- а) пытанні, якія выяўляюць сацыяльныя і біяграфічныя звесткі пра інфарманта;
- б) пытанні, паводле якіх праводзіцца даследаванне;
- в) змест (сутнасць і мэты) апытання;
- г) вывады даследавання.

11. Дапоўніце адказ:

Метад сацыялінгвістычнага даследавання – мэтанакіраваная гутарка даследчыка (інтэрв'юера) і апытанага (рэспандэнта) называецца _____.

12. Адзначце правільнае:

Метад сацыялінгвістычнага даследавання, які прадугледжвае інтэрпрэтацыю вынікаў даследавання і ўключае тэарэтычны і практычны аналіз, называецца...

- а) карэляцыйным аналізам;
- б) інтэрпрэтацыйным аналізам;
- в) вытлумачальным аналізам;
- г) выніковым аналізам.

13. Адзначце правільнае:

Прыём навуковага пазнання лінгвістычных з'яў прым менавіта ты ці рэальны падзел аб'екта пазнання на часткі і асацыяцыяныя ўзаемазвязі называецца...

- а) аналізам дакументальных крыніц;
- б) аналізам пісьмовых і вусных крыніц;
- в) дакументальным аналізам;
- г) аналізам і сінтэзам дакументальных крыніц.

14. Адзначце прыклады дакументальных крыніц:

- а) матэрыялы дэмаграфічнай статыстыкі;
- б) матэрыялы сродкаў масавай інфармацыі;
- в) дакументацыя навуковых, вытворча-тэхнічных і культурна-асветніцкіх устаноў;
- г) афіцыйная і прыватная перапіска.

Тэст № 13

ПСІХАЛІНГВІСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ

1. Дапоўніце адказ:

Метады, якія служаць для апрацоўкі, ацэнкі і аналізу моўных і фізіялагічных рэакцый інфармантаў на вербальныя стымулы, называюцца _____.

2. Адзначце правільнае:

Да псіхалінгвістычных метадаў адносяцца:

- а) аналіз структуры моўных адзінак;
- б) даследаванне рэакцый арганізма чалавека ў працэсе маўлення на пэўныя моўныя стымулы;
- в) вызначэнне функцый моўных адзінак;
- г) аналіз асацыяцый, якія выклікаюць у інфарманта моўныя стымулы.

3. Адзначце правільнае:

Рэакцыя чалавека на моўныя стымулы можа быць фізіялагічна рознай:

- а) змена частаты пульсу;
- б) расшырэнне зэрнкаў вачэй;
- в) звужэнне сасудаў;
- г) змена колеру твару.

4. Адзначце правільнае:

Шырокае дастасаванне ў мовазнаўстве мае распрацаваная Ч. Осгудам псіхалагічная методыка вымярэння значэнняў з дапамогай...

- а) семантычнага дыферэнцыялу;
- б) антыномій;
- в) слоў-антонімаў;
- г) лексічных адзінак з супрацьлеглым значэннем.

5. Адзначце правільнае:

Згодна з методыкай Ч. Осгуда, рэспандэнты ацэньваюць значэнні слоў паводле спецыяльна скалаваных антанімічных восей тыпу...

- а) “добры – дрэнны”;
- б) “актыўны – пасіўны”;
- в) “моцны – слабы”;
- г) “новы – стары”.

6. Адзначце правільнае:

Псіхалінгвістычныя метады выкарыстоўваюцца пры даследаванні...

- а) лексічных адзінак;
- б) граматычных адзінак;
- в) фанетычных адзінак;
- г) рэлевантных сэнсавых прэдыкатаў тэксту.

Тэст № 14

НЕЙРАЛІНГВІСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ

1. Дапоўніце адказ:

Метады, з дапамогай якіх даследуюць мазгавыя механізмы маўленчай дзейнасці і змены (парушэнні) у маўленчых працэсах пры лакальных паражэннях мозга, называюцца _____.

2. Адзначце некаторыя метады даследаванняў у нейралінгвістыцы:

- а) назіранні над маўленнем хворага;
- б) дыхатычнае праслухоўванне вербальнага матэрыялу;
- в) стэрэатаксічны метады;
- г) запісы біяэлектрычнай актыўнасці мозга.

3. Адзначце правільнае:

Метад клінічнага назірання над спантаным маўленнем хворага прасочвае, паводле А.Р. Лурьі, як хворы выражае...

- а) просьбы;
- б) пытанні;
- в) жаданні;
- г) паведамленні.

4. Адзначце правільнае:

Другой фазай даследавання хворых з лакальнымі паражэннямі мозга з'яўляецца, паводле А.Р. Лурьі, вывучэнне...

- а) дыялагічнага маўлення з хворым;
- б) маналагічнага маўлення хворага;
- в) спантаннага маўлення хворага;
- г) звязнага маўлення хворага.

5. Дапоўніце адказ:

На другой фазе даследавання хворых з лакальнымі паражэннямі мозга хвораму прапануюцца _____, на якія ён павінен даваць адпаведныя _____.

6. Устаўце правільнае:

Трэцяй фазай даследавання хворых з лакальнымі паражэннямі мозга, паводле А.Р. Лурьі, з'яўляецца вывучэнне _____ маўлення хворага:

- а) дыялагічнага;
- б) паўторнага;
- в) маналагічнага;
- г) спантаннага.

7. Адзначце правільнае:

На трэцяй стадыі даследавання хворых з лакальнымі паражэннямі мозга хвораму прапановалася паўтараць, паводле А.Р. Лурьі...

- а) асобныя гукавыя комплексы;
- б) серыі слоў;
- в) асобныя словы;
- г) фразы.

8. Устаўце правільнае:

Чацвёртай фазай даследавання хворых з лакальнымі паражэннямі мозга з'яўлялася, паводле А.Р. Лурьі, вывучэнне таго, наколькі хворы мог узнаўляць патрэбныя _____ адзінкі:

- а) фанетычныя;
- б) лексічныя;
- в) сінтаксічныя;
- г) устойлівыя.

9. Устаўце правільнае:

Пятай фазай даследавання хворых з лакальнымі паражэннямі мозга з'яўляецца, паводле А.Р. Лурьі, пераход да аналізу самастойнага _____ маўлення хворага:

- а) спантаннага;
- б) маналагічнага;

- в) паўторнага;
- г) дыялагічнага.

10. Адзначце правільнае:

Маналагічнае маўленне прадугледжвае, паводле А.Р. Лурьі...

- а) разгорнутае апавядальнае маўленне;
- б) спіслае апавядальнае маўленне;
- в) перадачу зместу прачытанага апавядання;
- г) аповед паводле малюнка.

11. Адзначце правільнае:

На апошняй, шостаі, стадыі даследавання хворых з лакальнымі паражэннямі мозга хвораму прапаноўвалася, згодна з А.Р. Лурьём...

- а) напісаць дыктоўку;
- б) напісаць пераказ;
- в) выканаць разгорнутае вуснае сачыненне на зададзеную тэму;
- г) прааналізаваць урывак мастацкага тэксту.

АДКАЗЫ ДА ТЭСТАЎ

Тэст № 1

1	<i>а, в</i>	4	<i>в</i>	7	<i>б, в</i>	10	<i>б</i>
2	<i>в</i>	5	<i>а</i>	8	<i>б</i>	11	<i>г</i>
3	<i>а, б, в</i>	6	<i>а</i>	9	<i>в</i>	12	<i>а, г</i>

Тэст № 2

1	<i>метад</i>	4	<i>дэдукцыяй</i>	7	<i>а, б, г</i>	10	<i>а, б, в</i>
2	<i>дыялектычны</i>	5	<i>а, б, в, г</i>	8	<i>а, б, в, г</i>	11	<i>а, в</i>
3	<i>індукцыяй</i>	6	<i>а</i>	9	<i>а, б, в</i>		

Тэст № 3

1	<i>в</i>	4	<i>б</i>	7	<i>дыхатамічнымі / бінарнымі</i>
2	<i>а, б, в, г</i>	5	<i>а, в</i>	8	<i>а, б, в, г</i>
3	<i>а, б, в</i>	6	<i>г</i>	9	<i>б, в, г</i>

Тэст № 4

1	<i>а</i>	3	<i>а, в</i>	5	<i>а, в</i>
2	<i>а, б, в, г</i>	4	<i>а, б, в, г</i>	6	<i>а, б, в, г</i>

Тэст № 5

1	<i>б</i>	5	<i>рэканструкцыяй</i>	9	<i>знешняй</i>	13	<i>а, б, в, г</i>
2	<i>а, г</i>	6	<i>параўнальна-гістарычнага</i>	10	<i>а, б, в, г</i>	14	<i>а, б, в, г</i>
3	<i>а, б, в</i>	7	<i>а, б, в, г</i>	11	<i>унутранай</i>	15	<i>а, б, в, г</i>
4	<i>а, б, в, г</i>	8	<i>а, б, г</i>	12	<i>г</i>	16	<i>а, б, в, г</i>

Тэст № 6

1	<i>г</i>	4	<i>а, б, в, г</i>	7	<i>а, б, в, г</i>
2	<i>а, б, в</i>	5	<i>в</i>	8	<i>а, б, в, г</i>
3	<i>а, в, г</i>	6	<i>б</i>		

Тэст № 7

1	б	4	а, б, в	7	а, в, г
2	в, г	5	а, г	8	а, б, в
3	а, б, в, г	6	а	9	б, в, г

Тэст № 7.1.

1	дыстрыбуцыйным	4	а, б, в	7	дадатковай	10	в, г
2	а	5	а, б, в	8	свабоднае вар'іраванне	11	б, г
3	б	6	кантраснай	9	б, г		

Тэст № 7.2.

1	непасрэдна складальных	3	в	5	а, б, в, г
2	г	4	а, б, в		

Тэст № 7.3.

1	трансфармацыйным	4	б	7	в	10	г
2	г	5	в	8	б		
3	б	6	б	9	а		

Тэст № 7.4.

1	метадам кампанентнага аналізу	7	в	13	дыферэнцыйнай / дыферэнцыяльнай	19	дзепрыметнікі
2	б	8	а, б, в, г	14	патэнцыйнай / патэнцыяльнай	20	дзепрыслоўі
3	г	9	а, б, в	15	градуальнай	21	б
4	барометр	10	класемай	16	назоўнікі	22	г
5	тэрмометр	11	архісемай	17	прыметнікі	23	в
6	б	12	інтэгральнай / інтэграцыйнай	18	дзеясловы	24	б, в, г

Тэст № 8

1	колькасныя / квантыта- тыўныя	3	а, в, г	5	а, б, в, г
2	а, б, в	4	в	6	а, б, в

Тэст № 9

1	б	9	граматычнай	17	а	25	а, б, в, г
2	а, б	10	дэрывацыйная / словаўтва- ральная	18	а, б, в, г	26	в
3	лінгвастатыс- тыка / лінгві- стычная статыстыка	11	г	19	а, б, в, г	27	тэорыяй мностваў
4	а, б, в, г	12	стылістычная	20	а, в, г	28	в, г
5	лексічная	13	храналагічная статыстыка / глотахранало- гія	21	б	29	$A = \{м, м',$ $н, н', л, л', р,$ $в, в', j, \ddot{y}\}$
6	б	14	а	22	тэорыяй імавернасці	30	б
7	г	15	б	23	б		
8	фаналагічная	16	г	24	а		

Тэст № 10

1	эксперымен- тальнымі	5	а, б, в, г	9	а, б, в	13	б, в
2	б	6	а, б	10	а	14	а
3	в	7	а, б, в, г	11	а	15	б
4	б, в, г	8	б	12	в		

Тэст № 11

1	тыпалагічным	7	а, в, г	13	а, б, в, г	19	б
2	а, в, г	8	а	14	а, б, в	20	а, б, в
3	б	9	б	15	в	21	а, б, в, г
4	г	10	а, б, в	16	а, б, в, г	22	а, б, в, г
5	б	11	а, б, в	17	а, в, г		
6	в	12	а, б, в, г	18	б, в		

Тэст № 12

1	сацыялінгвістычнымі	5	в, г	9	б	13	а
2	а, б, в	6	анкетава- нем	10	б	14	а, б, в, г
3	а	7	а, б, в	11	інтэрв'ю		
4	б, в	8	а	12	а		

Тэст № 13

1	псіхалінгвістычнымі	3	а, б, в, г	5	а, б, в, г
2	б, г	4	а	6	а, б, в, г

Тэст № 14

1	нейралінгвістычнымі	4	а	7	а, б, в, г	10	а, в, г
2	а, б, в, г	5	пытанні / адказы	8	б	11	в
3	а, б, в, г	6	б	9	б		

СЛОЎНІК ВЫБРАННЫХ ЛІНГВІСТЫЧНЫХ ТЭРМІНАЎ

АГЛЮТЫНАЦЫЙНЫЯ МОВЫ – такія, у якіх граматычныя формы слоў утвараюцца праз аглютынацыю (далучэнне да фанетычна нязменнага кораня граматычна адназначных стандартных афіксаў). Далучаныя афіксы ў залежнасці ад іх граматычнага значэння маюць пэўнае месца ў слове: спачатку далучаецца афікс з больш шырокім значэннем, потым – з больш вузкім. Напрыклад: казах. *ара* ‘піла’, *аралар* ‘пілы’, *араларда* ‘на пілах’; тур. *bulut* ‘воблака’, *bulutlar* ‘воблакі’, *bulutlarda* ‘на воблаках’. Параўн. таксама: башк. *китаб* – ‘кніга’, *китабда* – ‘у кнізе’, *китаблар* – ‘кнігі’ (множны лік), *китабларда* – ‘у кнігах’. Для А. м. характэрна развітая сістэма словазмянення і словаўтварэння, стандартная парадыгма словазмянення (адзіны тып скланення і спражэння), адсутнасць унутранай флексіі і інш. Для выражэння граматычных значэнняў у А. м. шырока выкарыстоўваецца суфіксацыя і значна радзей – прэфіксацыя (напрыклад, у інданезійскай мове). Аглютынацыйнымі з’яўляецца вялікая колькасць моў Азіі і Еўропы (цюркскія, фіна-ўгорскія, мангольскія, тунгуса-маньчжурскія, японская, карэйская і інш.), Акіяніі (папуаскія, інданезійскія), Афрыкі (напрыклад, банту мовы) і інш.

АДАНТАГРАФІЯ – саматычны метад, з дапамогай якога паказваецца (на адантаграме) месца датыкання кончыка языка да верхніх зубоў.

АДНОСНАЯ ХРАНАЛОГІЯ – у параўнальна-гістарычным мовазнаўстве вызначэнне старажытнасці пэўнай з’явы ў той або іншай мове ў дачыненні да іншых параўноўвальных моў. Напрыклад, першае і другое памячэнні (палаталізацыі) заднеязычных [г], [к], [х] узніклі ў агульнаславянскай мове. Аднак першае памячэнне (пераход у мяккія шыпячыя, напрыклад: [г] // [ж’]: *нога* – *ножка*; [к] // [ч’]: *пеку* – *пече(ть)*; [х] // [ш’]: *ухо* – *уши*) было больш раннім, чым другое (пераход у мяккія свісцячыя, напрыклад: [г] // [з’]: *луг* – *лузѣ*; [к] // [ц’]: *рука* – *руцѣ*; [х] // [с’]: *стрѣха* – *стрѣѣ*).

АЛАМОРФ – канкрэтная рэалізацыя марфемы ў маўленні. Напрыклад, у словаформах бел. *нага*, *ногі*, *назе*, *ног* каранёвая марфема выступае ў чатырох морфах – *наг-*, *ног’-*, *наз’-*, *нох-*.

АЛАФОН – канкрэтны гук, у якім рэалізуецца ў маўленні фанема. Напрыклад, фанема <б> рэалізуецца ў гуках [б] і [б’], [п] словаформах *дубы* (*ду[б]ы*), (на) *дубе* (*ду[б’э]*), *дуб* (*ду[п]*).

АМОРФНЫЯ МОВЫ – гл. *Ізаляцыйныя мовы*.

АНАЛІЗ у мовазнаўстве – 1) падзел складанага моўнага цэлага на складнікі. Напрыклад: аналіз марфемны, аналіз сінтаксічны, аналіз словаўтваральны, аналіз фаналагічны; 2) метад даследавання якой-н. моўнай з’явы (адзінкі, формы), якая ў працэсе даследавання падзяляецца на часткі.

АНАЛІТЫЧНАЕ КАРТАГРАФАВАННЕ – спосаб картаграфавання, калі на лінгвістычныя карты наносацца не ізаляваныя факты гаворак, а моўныя з’явы (гукавыя, фаналагічныя, марфалагічныя, лексічныя і г. д.) як элементы сістэмы мовы.

АНАЛІТЫЧНЫЯ МОВЫ – такія, што вызначаюцца пераважным ужываннем аналітычных спосабаў (сродкаў), пры якіх граматычнае значэнне выражаецца службовымі словамі або сінтаксічна (месцам слова ў сказе) і інтанацыйна. Аналітычнымі спосабамі (сродкамі) з’яўляюцца службовыя словы, парадак слоў і інтанацыя. Адна з адметных асаблівасцей аналітычных моў – нязменнасць слова і наяўнасць складаных канструкцый, у якіх вылучаецца асноўнае (паўназначнае) і дапаможнае (службовае) словы. Да А. м. належаць усе сучасныя раманскія мовы, англійская, балгарская, дацкая, навагрэчаская, новаперсідская і інш.

АПСАЛЬНЫ МЕТАД – гэта сістэма даследчыцкіх прыёмаў для дакладнай і поўнай інвентарызацыі і сістэматызацыі адзінак мовы на пэўным этапе яе развіцця.

АРХЕТЫП (праформа, прататып) – у кампаратывістыцы зыходная для наступных ўтварэнняў моўная форма, якая рэканструюецца на аснове заканамерных адпаведнасцей у роднасных мовах. А. могуць быць розныя моўныя адзінкі і структуры – лексемы, асновы, карані, марфемы і нават сказы.

АРХІСЕМА – *сема*, агульная для слоў аднаго лексічна-семантычнага поля або тэматычнай групы (дрэва, жывёла, тэмпература і г. д.). Напрыклад, словы *ісці, ехаць, ляцець, плысці* і іншыя аб’ядноўваюцца ў лексічна-семантычнае поле назваў руху на аснове А. ‘перамяшчэнне’; *бацька, маці, сын, дачка, дзед, бабуля, пляменнік, пляменніца, унук, унучка* і да т. п. – у поле назваў роднасці (А. ‘родзіч / родзічка’); *белы, чырвоны, жоўты, зялёны, чорны, блакітны* і інш. – у поле колераабзначэння (А. ‘колер’).

АСНОЎНЫ АЛАФОН – *алафон* (паводле Д. Джоўнза, “найважнейшы гук”), які вымаўляецца ў моцнай пазіцыі і з’яўляецца тыповым прадстаўніком *фанемы*. Напрыклад, у формах слоў *сады – садок – садзе – сад* фанема <д> праяўляецца ў алафонах – гуках [д], [д°], [дз’], [т]. Асноўны (тыповы) алафон — гук [д], паколькі ён фанетычна найменш залежны (стаіць у моцнай пазіцыі).

АСНОЎНЫЯ (канкрэтныя) **ЗНАЧЭННІ** – такія, у якіх адлюстроўваюцца прадметы, дзеянні, якасці, што выражаюцца самастойнымі словамі або каранёвымі элементамі і не заключаюць у сабе ніякіх адносін (бел. *дом-, бел-, чыт-*).

АСЦЫЛАГРАФІЯ – акустычны метада, які выкарыстоўваецца для выяўлення працягласці, вышыні і інтэнсіўнасці гукаў. Гукавыя ваганні пераўтвараюцца ў электрычныя, што фіксуюцца на спецыяльнай ленце ў выглядзе зігзагістай лініі (на асцылаграмах).

БІНАРНЫ – 1) які складаецца з дзвюх частак, двух кампанентаў; 2) які грунтуецца на двайковым (парным) супрацьпастаўленні (апазіцыі) элементаў моўнай сістэмы з улікам дыферэнцыйных прымет. Напрыклад: цвёрдасць – мяккасць зычных, канкрэтнасць – абстрактнасць назоўнікаў, зваротнасць – незваротнасць дзеясловаў, вытворнасць – невытворнасць ас-

новы слова, аднастаўнасць – двухстаўнасць сказаў, злучнікавая – бяззлучнікавая сувязь і г.д.

ВАРЫЯНТ ФАНЕМЫ – алафон, які гучаннем супадае з алафонам іншай фанемы. Напрыклад, у беларускай мове ў формах слоў *сад* [са[т]], *воз* [во[с]] гук [т] з’яўляецца варыянтам фанемы <д>, а гук [с] – фанемы · з ·. Галосны [ы] мэтазгодна кваліфікаваць не як алафон асобнай фанемы, а як разнавіднасць (*варыяцыю*) фанемы <і> пасля цвёрдых зычных, таму што пары слоў тыпу *мiлы* – *мылi* адрозніваюцца цвёрдасцю-мяккасцю зычных алафонаў [м] – [м’] і [л] – [л’], як і словы *вуга[л]* – *вуга[л’]*, а не гукамі [і], [ы].

ВАРЫЯЦЫЯ ФАНЕМЫ – алафон, які якасна змяняецца нязначна і не супадае з алафонам іншай фанемы. В. ф. бываюць пазіцыйнымі, тэрытарыяльнымі і індывідуальнымі.

ВЫБАРАЧНЫ ПРЫЁМ – гэта прыём статыстычнага назірання, які заключаецца ў тым, што для вызначэння зводных характарыстык якой-небудзь сукупнасці вывучаюцца не ўсе адзінкі сукупнасці, а толькі частка іх. Правілы выбаркі матэрыялу патрабуюць такога аб’ёму даследаванага тэксту, які быў бы дастатковы для меркавання аб даследаваным матэрыяле. Чым большая выбарка, тым больш дакладны падлік. Чым меншая частата ўжывання моўнага факта, тым большай павінна быць выбарка.

ВЫБАРКА – выбарачная сукупнасць, атрыманая ў выніку статыстычных назіранняў (напрыклад, сукупнасць фанетычных слоў у пэўным тэксце).

ГЕНЕРАЛЬНАЯ СУКУПНАСЦЬ: 1) сукупнасць тэкстаў (пэўнага жанру, пэўных аўтараў або часавага інтэрвалу); 2) сукупнасць адзінак аднаго моўнага ўзроўню (*фанем*, марфем, слоў і сказаў).

ГІПЕРФАНЕМА – фанема, якую немагчыма вызначыць паводле яе асноўнага алафона, таму што ён не можа ўжывацца ў моцнай пазіцыі. Напрыклад, у рускай мове гіперфанема <о/а> рэалізуецца ў словах *собака*, *молоко* адпаведна ў алафонах [Λ], [ъ]. Або ў слове *баран* у першым складзе рэалізуецца не простая “праваральная” фанема, а гіперфанема <а/о>, якая выяўляецца ў алафоне [Λ]. Аднак гэтыя алафоны нельга паставіць у моцную пазіцыю, каб адназначна вызначыць, рэпрэзэнтантамі якой фанемы яны з’яўляюцца.

ГЛОТАХРАНАЛОГІЯ – гл. *Храналагічная статыстыка*.

ГЛЫБОКАЯ ДЫСТРЫБУЦЫЯ – *дыстрыбуцыя* на глыбіню больш як аднаго элемента (двух, трох і г.д.).

ГРАДУАЛЬНАЯ СЕМА – сема, якая перадае ступень (інтэнсіўнасць) прыметы ў блізкіх па значэннях словах. Так, прыметнікі *добры*, *лепшы*, *выдатны* адрозніваюцца градуальнай семай ‘ступень даброты’.

ГРАМАТЫЧНАЯ СТЫТЫСТЫКА – разнавіднасць *лінгвістычнай статыстыкі*, якая прадугледжвае вывучэнне ўжывальнасці граматычных разрадаў слоў (часцін мовы), граматычных формаў слоў, адзінак і мадэляў.

ГРАФЕМА – мінімальная адзінка сістэмы пісьма, якой абазначаецца слова, склад або фанема. У фанаграфічным пісьме Г. адпавядае фанеме ў нісьмовым маўленні і ўвасабляецца ў канкрэтных літарах, або алаграфях (друкаваных і рукапісных, вялікіх і малых, прамых і курсіўных і г. д.). Г., такім чынам, пісьмовы знак (літара) безадносна да яго канкрэтнай рэалізацыі ў пісьмовым маўленні.

ДАДАТКОВАЯ ДЫСТРЫБУЦЫЯ – такая дыстрыбуцыя, калі элементы не сустракаюцца ў адных і тых жа акружэннях. Элементы, якія знаходзяцца ў адносінах Д. д., з’яўляюцца прадстаўнікамі адной і той жа адзінкі – *фанемы (алафонамі)* або *марфемы (аламорфамі)*. Напрыклад, галосны [i] у беларускай мове ўжываецца пасля мяккіх згчных [з[н’і]чка, во[ji]я], але не можа стаяць пасля цвёрдых. Галосны [ы], наадварот, сустракаецца пасля цвёрдых згчных ([чыта]лі, [высо]кі), але не можа быць пасля мяккіх. Таму гукі [і] і [ы] – *варыяцыі* адной *фанемы*. У Д. д. знаходзяцца варыяцыі фанем <a>: [а] (*сяду* [с’аду]), [а́] (*баль* [ба́л’]), [ä] (*мяць* [м’äп’]), <o>: [о] (*нёс* [н’ос]), [о] ([со́л’]), [ö] (*сёлета* [с’öл’эта]), <u>: [у] (*цюк* [ц’у́к]), [ү] (*куль* [кул’]), [ү] (*цюль* [ц’ү́л’]). Да адной і той жа фанемы належаць таксама пазіцыйныя варыяцыі фанемы <d> – бел. [д] ([д]амы) і [д’] (*дом*). Афікс (суфікс) *-чык*- ужываецца, напрыклад, калі ўтваральная аснова канчаецца на прэднеязычныя [д], [т], [з], [с] (*аб’ездчык, лётччык, возчык, перапісчык*), а афікс *-шчык* – калі аснова канчаецца на санорныя [р], [л’], [л], [м], [н], [й] (*зваршчык, мадэльшчык, паромшчык, бетоншчык, мыйшчык*).

ДЫСТРЫБУЦЫЙНЫ МЕТАД – метад даследавання мовы, заснаваны на вывучэнні акружэння (*дыстрыбуцыі*, размеркавання, кантэксту ўжывання) розных моўных элементаў у тэксце (*фанем, марфем, слоў*). Паміж элементамі вылучаюць тры тыпы дыстрыбуцыі: *кантрасная дыстрыбуцыя, дадатковая дыстрыбуцыя, свабоднае вар’іраванне*.

ДЫСТРЫБУЦЫЯ – сукупнасць моўных адзнак (*фанем, марфем, лексем*), якія ствараюць акружэнне аднароднай адзінкі.

ДЫФЕРЭНЦЫЙНАЯ СЕМА – *сема*, якой адрозніваюцца значэнні. Так, для дзеясловаў *ісці* і *бегчы* такой прыметай выступае ‘хуткасць’; таксама: *ісці* і *ехаць* – ‘спосаб руху’, *ісці* і *плысці* – ‘асяроддзе’, *ісці* і *хадзіць* – ‘аднакіраванасць / рознакіраванасць’.

ДЫХАТЫЧНАЕ ПРАСЛУХОЎВАННЕ ВЕРБАЛЬНАГА МАТЭРЫЯЛУ – метад у нейралінгвістыцы, які прадугледжвае адначасовае двухканальнае ўспрыманне розных слыхавых стымуляў. У выніку выяўляецца, напрыклад, што адно вуха (правае) больш дакладна ўспрымае гукі маўлення, а другое – размяжоўвае іх.

ДЫХАТАМІЧНЫ – гл. *Бінарны*.

ДЫЯЛЕКТАЛАГІЧНЫ АТЛАС, лінгвістычны атлас – сістэматызаваны зборнік дыялекталагічных карт пэўнай тэрыторыі, якія паказваюць пашырэнне асобных дыялектных асаблівасцей адной мовы ці комплексу моў. У сучасным мовазнаўстве дыялекталагічныя Д. а. падзяляюцца на некалькі тыпаў. 1. Нацыянальныя, або атласы адной мовы: “Спраба лінгвістычнай геаграфіі Беларусі” П.А. Бузука (1928), “Дыялекталагічны атлас беларускай мовы” (1963), “Лексічны атлас беларускіх народных гаворак” у 5 т. (т. 1–5, 1993–1998) і інш. 2. Рэгіянальныя атласы, якія ахопліваюць частку тэрыторыі адной або некалькіх моў: “Атлас усходнеславянскіх гаворак Беласточчыны” (т. 1–8, 1980–2002; выд. працягваецца), “Параўнальнае вывучэнне геаграфіі слоў (Палессе – Мазоўша)” І. Тарнацкага (1939), “Лінгвістычны атлас Ніжняй Прыпяці” Т.В. Назаравай (1985) і інш. 3. Атласы роднасных моў, напрыклад: “Агульнаславянскі лінгвістычны атлас” (АЛА; выходзіць выпускамі ў дзвюх серыях [лексічна-словаўтвар-

ральной і фанетычна-граматычнай] з 1988), які ахоплівае ўсе славянскія мовы і дыялекты ў Еўропе. 4. Атласы гаворак як роднасных, так і рознасістэмных моў: “Лінгвістычны атлас Еўропы” (ЛАЕ; выходзіць выпускамі: 1983–1997. Вып. 1–5) і інш. 5. Атласы моўных саюзаў: “Агульнакарпацкі дыялекталагічны атлас” (выходзіць выпускамі з 1987; мае на мэце адлюстраваць вынікі працяглай інтэрферэнцыі моў і дыялектаў карпацкага арэала, якія належаць да розных моўных груп / сем’яў: украінскай, балгарскай, сербскай, харвацкай, славацкай, чэшскай, польскай, румынскай, малдоўскай, венгерскай моў) і інш. 6. Галіновыя (праблемныя) атласы: “Атлас наземных пазваночных: Бярэзінскі біясферны запаведнік” І.І. Бышнева, Д.Д. Стаўроўскага, М.М. Пікуліка, А.К. Цішачкіна (1996), “Атлас лекавых раслін” Т.А. Гарбуновай (1995), “Атлас жывёлагадоўчай лексікі ў палескіх дыялектах” У.М. Курьленні (2004) і інш.

ДЭДУКЦЫЯ – спосаб вывадзення заключэнняў, калі разважанне праводзіцца ад агульнага да канкрэтнага і адзінкавага, г. зн. шляхам пазнання ў кірунку ад агульных разважанняў да канкрэтных вывадаў.

ДЭРЫВАЦЫЙНАЯ СТАТЫСТЫКА – разнавіднасць *лінгвістычнай статыстыкі*, якая вызначае ступень ужывальнасці дэрывацыйных афіксаў у розных мовах. Напрыклад, падлічана, што ў в’етнамскай мове ў тэксце даўжынёй у 100 слоў толькі шэсць утвораны афіксальным спосабам.

ДЭСКРЫПТЫЎНАЯ ЛІНГВІСТЫКА – адзін з кірункаў амерыканскага мовазнаўства, які ўзнік у канцы 20-х гадоў і актыўна развіваўся як адгалінаванне структурнай лінгвістыкі да канца 50-х гадоў ХХ ст. Назвай кірунку яго прадстаўнікі, якія і вылучылі сам тэрмін “Д. л.” (Б. Блок, Дж. Трэйджэр, Ч. Хокет, З. Харыс), імкнуліся пакрысліць, што яны займаюцца дакладным апісаннем мовы (рэгістрацыйны моўных фактаў), распрацоўкай строгіх метадаў лінгвістычнага аналізу, а не іх тлумачэннем. Плённым у мовазнаўчай навуцы прызнаюцца толькі індукцыйныя абагульненні, г. зн. тыя, якія робяцца на аснове назірання. У Д. л. распрацаваны 3 метады навуковага даследавання мовы: *дыстрыбуцыйны метада, метада непасрэдна складальных, трансфармацыйны метада*.

ЗНЕШНЯЯ РЭКАНСТРУКЦЫЯ – *рэканструкцыя*, якая грунтуецца на параўнанні сістэмна звязаных фактаў шэрагу роднасных моў з рознай храналагічнай суаднесенасцю. Напрыклад, параўнанне слоў тыпу рус. *голова*, ст.-сл. *глава*, балг. *глава*, серб. *глава*, чэшск. *hlava*, польск. *głowa* дало падставы вывесці праславянскую форму **golva*. У выніку параўнання слоў аг.-ўск.-сл. *берег*, ст.-слав. *бръгъ*, ст.-в.-ням. *berg*, польск. *brzeg* і інш. была зроблена выснова, што старажытнай формай у агульнаславянскай мове была **berg* (і.-е. форма **bherǵhos* ‘гара, вышыня’).

ІЗАГЛОСЫ – лініі на геаграфічнай карце, якія паказваюць межы, тэрыторыю пашырэння асобнага моўнага факта.

ІЗАЛЕКСЫ – *изаглоты*, якія паказваюць межы распаўсюджання пэўнай лексічнай адзінкі.

ІЗАЛЯЦЫЙНЫЯ МОВЫ – такія, у якіх няма ні словазмянення, ні афіксальнага словаўтварэння. Словы ў іх складаюцца з каранёў, спалучэнне якіх служыць для перадачы новых паняццяў. Адсюль і назва “каранё-

вия мовы". А "ізаляцыйнымі" гэтыя мовы называюцца таму, што кожнае слова ў сказе як бы граматычна ізалявана (фармальна не залежыць) адно ад аднаго. Асноўны сінтаксічны спосаб сувязі слоў-каранёў у сказе – прымыканне. І. м. уласцівы аднаскладовы карань, складовыя музычныя тоны, слабае супрацьпастаўленне паўназначных і службовых слоў, прыналежнасць аднаго слова да розных граматычных разрадаў, у сувязі з чым цяжжасць выклінае размеркаванне слоў па часцінах мовы. Да І. м. належаць кітайская, в'етнамская, тыбецкая, бірманская, малайская, яванская і інш.

ІЗАМОРФЫ – *ізаглоты*, якія акрэсліваюць межы пашырэння пэўнай марфалагічнай з'явы.

ІЗАФОНЫ – *ізаглоты*, якія паказваюць межы распаўсюджвання пэўнага гука ці гукаў.

ІМАВЕРНАСЦЬ у матэматыцы – лін, які характарызуе магчымасць сустракальнасці выпадковай з'явы ў пэўнай масавай з'яве. Інакш кажучы, гэта аб'ектыўная магчымасць ажыццяўлення пэўнай падзеі. І. сапраўднай падзеі (заўсёды адбываецца) прызначаецца роўнай адзінцы, а І. немагчымай падзеі – нулю. У мовазнаўстве такой падзеяй будзе з'яўленне ў тэксце фактаў мовы (*фанем*, марфем, слоў, словаформ, членаў сказа і да т. п.). Так, І., што пасля прыназоўніка *дзея* назоўнік будзе стаяць у форме роднага склону, роўная 1, а ў творным склоне – нулю.

ІНДУКЦЫЯ – спосаб разважання, розумазаключэння і метада даследавання, калі лагічныя вывады робяцца на аснове прыватных (адзінкавых) фактаў.

ІНДЫВІДУАЛЬНЫЯ ВАРЫЯЦЫІ ФАНЕМ – *алафоны*, якія адлюстроўваюць уласцівыя моўніку асаблівасці вымаўлення гукаў (гугнявае, шапялявае, картавае і да т. п.).

ІНТЭГРАЛЬНАЯ СЕМА – *сема*, агульная для двух і больш значэнняў. Напрыклад, дзеясловы *хадзіць*, *ехаць*, *бегчы* маюць інтэгральную сему 'перамяшчэнне' (па зямлі).

КАМПАРАТЫЎНЫ МЕТАД – гл. *Параўнальна-гістарычны метада*.

КАНКРЭТНА-РЭЛЯЦЫЙНЫЯ ЗНАЧЭННІ – абстрактныя граматычныя значэнні, якія выражаюцца афіксамі або ўнутраным змяненнем каранёвых элементаў і паказваюць на паняцці, што выходзяць за межы таго асобнага слова, да якога яны непасрэдна адносяцца (род і лік прыметнікаў і дзеясловаў).

КАНТРАСНАЯ ДЫСТРЫБУЦЫЯ – такая *дыстрыбуцыя*, калі элементы могуць сустракацца ў адных і тых жа акружэннях і адрозніваюць адзінкі (гукавыя абалонкі слоў або значэнне марфем). Разгляданыя элементы з'яўляюцца рознымі адзінкамі – *фанемамі*, марфемамі. Напрыклад, фанемы <д> і <т> (*дом* і *том*), <з> і <с> (*каза* і *каса*), марфемы *-е-* і *-і-* (*бялец* і *бяліць*).

КАНТРАСТЫЎНЫ МЕТАД – гл. *Супастаўляльны метада*.

КАРАНЁВЫЯ МОВЫ – гл. *Ізаляцыйныя мовы*.

КАРЭЛЯЦЫЙНЫ АНАЛІЗ – адзін з *сацыялінгвістычных метадаў*, які звязаны з інтэрпрэтацыяй вынікаў палявога даследавання і ўключае тэарэтычны і практычны аналіз. Гэта датычыць, у прыватнасці, устанаўлення ўзаемасувязі паміж сацыяльнымі і моўнымі з'явамі. Напрыклад, у ходзе

аналізу выяўляецца, што пры абмежаваным білінгвізме, які паніраецца ў сельскай мясцовасці, вяскоўцы карыстаюцца беларускай (дыялектнай) і рускай мовамі. Аднак пэўны дыялект (гаворка) беларускай мовы звычайна выкарыстоўваецца ў штодзённых зносінах людзей, а руская мова – пераважна як сродак афіцыйных зносін (выступленне на педагагічным савеце, бацькоўскім сходзе і да т. п.), як сродак атрымання інфармацыі, у нісьмовых зносінах.

КАТЭГАРЫЯЛЬНАЯ СЕМА – гл. *Класема*.

КАТЭГОРЫЯ АДЧУЖАЛЬНАСЦІ – катэгорыя, якая абазначае прыметы (уласцівасці) прадметаў, што можна набыць (*кніга малодшага брата*).

КАТЭГОРЫЯ НЕАДЧУЖАЛЬНАСЦІ – катэгорыя, якая абазначае прыметы (уласцівасці) прадметаў, што нельга набыць, паколькі яны сталя, неадчужальныя (*хлопец высокага росту*).

КВАНТЫТАТЫўНАЯ ТЫПАЛОГІЯ – *моўная тыпалогія*, якая аперыруе статыстычнымі індэксамі, што адлюстроўваюць ступень ужывальнасці ў розных мовах той або іншай якаснай прыметы. Так, Д. Грынберг увёў індэксы (колькасныя паказчыкі) для выяўлення каэфіцыента сінтэтызму і аналітызму моў, словазмянення, дэрывацыі, словаскладання і інш.

КІМАГРАФІЯ – саматычны метады, які прымяняюцца для запісу з дапамогай німографа крывых на паперы, што фіксуюць становішча органаў маўлення (артыкуляцыйных рукаў поласцей гартані, рота і носа) у час утварэння гукаў, а таксама змяненні асноўнага тону (голосу) і шумаў. Паводле кімаграмы можна меркаваць пра спосаб і час вымаўлення гукаў, вышыню асноўнага тону.

КЛАСЕМА (катэгарыяльная сема) – найбольш агульная паводле зместу *сема*, што адпавядае катэгарыяльным значэнням часцін мовы (прадметнасць, прымета, колькасць, дзеянне і да т.п.).

КОЛЬКАСНЫЯ МЕТАДЫ – выкарыстанне падлікаў пры вывучэнні мовы і маўлення. Лічыцца, што гэтыя метады звычайна выкарыстоўваюцца пры даследаванні адзінак маўлення (тэксту) і вельмі рэдка адзінак мовы, пераважна лексічных (напрыклад, колькасны падлік слоў у частотных слоўніках, розных тыпаў полісеміі). Аднак паколькі сегменты тэкстаў (гукі, морфы, словы і г. д.), якія з’яўляюцца аб’ектам падліку, суадносяцца з пэўнымі моўнымі адзінкамі, то ёсць падставы сцвярджаць, што К. м. усюсна служаць для вывучэння самой мовы. У сувязі з тым, што гэтыя метады абпіраюцца на матэматычную статыстыку, яны могуць быць названы *статыстычнымі метадамі*.

КОРАНЕІЗАЛЯЦЫЙНЫЯ МОВЫ – гл. *Ізаляцыйныя мовы*.

ЛЕГЕНДА КАРТЫ – сукупнасць умоўных знакаў на лінгвістычнай карце і тлумачэнне да іх. Л. к. служаць ключом для чытання карты і ў пэўнай ступені раскрывае яе змест. Так, да карты № 310 (“Дыялекталагічная атласу беларускай мовы”, 1963), на якой з дапамогай адпаведных фігур і колераў адлюстраваны назвы ў гаворках драпежнай птушкі, што палюе на кураў, складзена наступная легенда: • (чырвоны) – *каршўн (коршўн)*; ○ (чырвоны) – *кёршун*; ▲ (чырвоны) – *каршяк (коршяк)*; Δ (чырвоны) – *кёршак (кёршак, кёршык)*; ▲ (зялёны) – *шуляк*; □ (жоўты) – *ястраб*.

ЛЕКСЕМА – слова як сукупнасць граматычных формаў і лексічных значэнняў ва ўсіх яго ўжываннях і рэалізацыях. Напрыклад, усе формы слова *зямля* (*зямля, зямлі, зямлю, зямлёй, землі, землямі* і г. д.) у розных спалучэннях, дзе яны маюць рознае лексічнае значэнне або сэнс ('планета': *Месяц – спадарожнік Зямлі*; 'суша': *маракі здалёк убачылі зямлю*; 'глеба': *апрацоўка зямлі*; 'краіна': *беларуская зямля* і інш.), рэпрэзентуюць адну Л. – *зямля*. Л., такім чынам, абагульненая, абстрактная лексічная адзінка, якая характарызуецца як фармальным, так і сэнсавым адзінствам.

ЛЕКСІЧНАЯ СТАТЫСТЫКА – разнавіднасць *лінгвістычнай статыстыкі*, якая займаецца вывучэннем частаты ўжывальнасці слоў. Найбольшае пашырэнне атрымаў метад аналізу статыстычнай ужывальнасці лексічных адзінак у тэксце, заснаваны на так званым законе Цыпфа, які зводзіцца да формулы $F \times i = c$, дзе F – частата слова, i – ранг гэтага слова (г. зн. нумар у спіску слоў, спарадкаваным паводле змяншальнай частаты), а c – сталая велічыня. Такім чынам, адносіны паміж рангам слова і яго частатой утвараюць сталую велічыню. Апрача таго, Дж. Цыпф прыйшоў да высновы, што існуе залежнасць паміж частатой ўжывання слова і колькасцю яго значэнняў; гэта выяўляецца паводле формулы $m = \sqrt{f}$, дзе m – колькасць значэнняў, а f – адносная частата.

ЛЕКСІЧНАЯ ТЫПАЛОГІЯ МОЎ – *моўная тыпалогія*, заснаваная на якасных і колькасных характарыстыках слоўнікаў асобных моў, на выяўленні розных групавак слоў, на аналізе тыпаў значэнняў, спосабаў намінацыі рэалій і інш. Аднак у лексічнай тыпалогіі, у адрозненне ад фанетычна-фаналагічнай і граматычнай, няма і, відаць, немагчымы (паводле Н.Б. Мячкоўскай) класіфікацыі моў (як і вылучэнне поўных універсалій).

ЛЕКСІЧНЫЯ ІЗАГЛОСЫ – гл. *Ізалеکсы*.

ЛІНГВАГЕАГРАФІЧНЫ МЕТАД – гл. *Метад лінгвістычнай геаграфіі*.

ЛІНВСТАТЫСТЫЧНЫ МЕТАД – сукупнасць статыстычных прыёмаў, з дапамогай якіх выяўляюцца тыпы статыстычных размеркаванняў моўных адзінак у тэксце. Ёсць меркаванне, што Л. м. можна выкарыстоўваць толькі ў тым выпадку, калі вылучаюцца строга фармальныя адзінні (*графемы, фанемы, марфемы*, словы або словаформы, фразы і да т. п.), якія характарызуюцца паўтаральнасцю. Такім чынам, адна з рэальных падстаў выкарыстання Л. м. пры вывучэнні маўлення – аб'ектыўна ўласцівыя мове колькасныя прыметы і характарыстыкі, якія падпарадкоўваюцца тым або іншым статыстычным заканамернасцям.

ЛІНГВАГЕАГРАФІЯ – раздзел мовазнаўства, у якім вывучаецца тэрытарыяльнае пашырэнне дыялектных моўных з'яў, што абазначаюцца *ізаглосамі*. Лінгвагеаграфічныя даследаванні дапамагаюць рэканструяваць старажытныя моўныя формы, а таксама дазваляюць больш дакладна вызначыць тэрытарыяльныя межы пражывання пэўнага народа.

ЛІНГВАГЕНЕТЫЧНЫ МЕТАД – гл. *Параўнальна-гістарычны метад*.

ЛІНГВАГРАФІЯ – саматычны метад, што паказвае (на лінгваграме), якімі месцамі язык датыкаецца да паднябэння.

ЛІНВСТАТЫСТЫКА – гл. *Лінгвістычная статыстыка*.

ЛІНГВІСТЫЧНАЯ СТАТЫСТЫКА – гэта 1) галіна выкарыстання *статыстычных метадаў* у мовазнаўстве (у шырокім разуменні); 2) вывучэнне

колькасных заканамернасцей натуральнай мовы, якія выяўляюцца ў тэкстах (у вузкім сэнсе). Л. узнікла з неабходнасці дапоўніць структурныя характарыстыкі моўных адзінак характарыстыкай іх ужывальнасці. Гэта заснавана на тым, што любая моўная адзінка мае апырэтна ўласцівую ёй імавернасць быць ужытай у тэксце з той або іншай частатой, якую і ставілася на мэце выявіць. З улікам адзнак даследавання адрозніваюць розныя віды Л. с.: *лексічная статыстыка, фаналагічная статыстыка, граматычная статыстыка, дэрывацыйная статыстыка.*

МАРФАЛАГІЧНАЯ ТЫПАЛОГІЯ – моўная тыпалогія, якая ўлічвае спосабы злучэння афіксаў з каранёвымі марфемамі і выражэнне афіксамі граматычных значэнняў. Паводле гэтай тыпалогіі мовы падзяляюцца на 4 тыпы: *ізаляцыйныя мовы, аглотынацыйныя мовы, полісінтэтычныя мовы і флексійныя мовы.*

МАРФАЛАГІЧНЫЯ ІЗАГЛОСЫ – гл. *Ізаморфы.*

МАТЭМАТЫЧНАЯ ЛІНГВІСТЫКА – матэматычная дысцыпліна, якая распрацоўвае фармальны апарат для апісання будовы натуральных і некаторых штучных моў.

МАТЭМАТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ ў мовазнаўстве – сукупнасць навукова-даследчыцкіх прыёмаў, якія выкарыстоўваюцца для распрацоўкі фармальнага апарату апісання натуральных і некаторых штучных моў.

МЕТАД – прыёмы і аперацыі практычнага і тэарэтычнага пазнання і вытлумачэння рэчаіснасці. У канкрэтна-навуковым (або спецыяльным) ужыванні пад тэрмінам “метад” разумеюць спосаб пазнання і вытлумачэння з’яў той або іншай навукі, напрыклад у дачыненні да мовазнаўства – такой універсальнай грамадскай з’явы, як мова.

МЕТАД АДНОСНАЙ ХРАНАЛОГІІ ў мовазнаўстве – гл. *Адносная хрэналогія.*

МЕТАД АНАЛІЗУ ДАКУМЕНТАЛЬНЫХ КРЫНІЦ – адзін з *сацыялінгвістычных метадаў*, які прадугледжвае навуковае пазнанне лінгвістычных з’яў праз мысленны ці рэальны падзел аб’екта пазнання на часткі і асэнсаванне іх узаемасувязі. Такія крыніцы могуць быць пісьмовыя (друкаваныя і рукапісныя), а таксама вусныя (запісы на магнітафон). Гэта, напрыклад, матэрыялы дэмаграфічнай статыстыкі (перапісу насельніцтва, запісы актаў грамадзянскага стану), матэрыялы сродкаў масавай інфармацыі (прэсы, тэлебачання, радыё і да т. п.), дакументацыя навуковых, вытворча-тэхнічных і культурна-асветніцкіх устаноў (пракалолы, справаздачы, распараджэнні, загады і інш.), афіцыйная і прыватная перапіска. Да іх адносяцца таксама запісы на магнітафон вусных выступленняў – дакладаў на канферэнцыях, лекцый, выступленняў на навуковых дыспутах. Дакументальныя крыніцы даюць магчымасць вывучаць асаблівасці вуснага або пісьмовага маўлення носьбітаў мовы (гутарковага, афіцыйнага, эпістальнага і да т. п.).

МЕТАД КАМПАНАЕНТНАГА АНАЛІЗУ – метад, што прадугледжвае вылучэнне ў моўнай адзінцы набор мінімальнага прымет, з дапамогай якіх гэтая адзінка адрозніваецца ад іншых. Першапачаткова гэты метад быў распрацаваны М.С. Трубяцкім і выкарыстаны для апісання фанем (уласцівых ім дыферэнцыйных прымет). Так, калі параўнаць фанему <б> з іншымі фанемамі, напрыклад з <т>, то выявіцца, што яна мае дзве дыферэнцый-

ныя прыметы: звонкасць і лабіяльнасць. Р.В. Якабсон выкарыстаў гэты метада для аналізу склонавай сістэмы рускай мовы. Ён вылучаў агульныя склонавыя значэнні, якія не залежаць ад акружэння слова, і прыватныя (дыстрыбуцыйна абумоўленыя), якія залежаць ад значэння суседніх слоў. Пазней М. к. а. быў прыгасаваны да семантыкі, лексікі, граматыкі. Надзвычай шырока ён выкарыстоўваецца ў лексікаграфіі. Так, з дапамогай гэтага метаду выяўлена, напрыклад, што назоўнік *маці* складаецца з сем 'жаночы пол' + 'блізкая ступень роднасці' + 'старэйшае пакаленне'. Назоўнік *сын* раскладаецца на семы: 'мужчынскі пол' + 'блізкая ступень роднасці' + 'малодшае пакаленне'.

МЕТАД ЛІНГВІСТЫЧНАЙ ГЕАГРАФІІ – сукупнасць прыёмаў, з дапамогай якіх выяўляецца тэрыторыя пашырэння моўных з'яў.

МЕТАД НЕПАСРЭДНА СКЛАДАЛЬНЫХ – метада, які служыць для выяўлення сінтаксічнай структуры словазлучэння, сказа і словаўтваральнай структуры слова ў выглядзе іерархіі іх складнінаў.

МЕТАД ТРАНСФАРМАЦЫЙНАГА АНАЛІЗУ – гл. *Трансфармацыйны метада*.

МЕТАДАЛОГІЯ – вучэнне пра метады (прынцыпы, спосабы, формы) навуковага пазнання. М. уключае тры ўзроўні: філасофскую метадалогію, агульнанавуковую метадалогію і прыватную метадалогію. Філасофская метадалогія распрацоўвае законы, прынцыпы і катэгорыі, якія вызначаюць кірунак даследавання ў навуцы. Істотна важнае метадалагічнае значэнне маюць (у тым ліку і для мовазнаўства) асноўныя законы, прынцыпы і катэгорыі дыялектыкі: закон пераходу колькасных змяненняў у якасныя, закон адмаўлення адмаўлення, закон адзінства і барацьбы процілегласцей; прынцыпы ўсеагульнай сувязі з'яў і працэсаў, станаўлення і развіцця, гістарызму і г.д.; катэгорыі агульнага, асаблівага і адзінкавага, якасці і колькасці, зместу і формы, прычыны і выніку і інш. Агульнанавуковая М. – сукупнасць метадаў і прынцыпаў вывучэння з'яў рознымі навукамі (напрыклад, назіранне, эксперымент, інтэрпрэтацыя). Прыватная М. уключае метады канкрэтных навук (напрыклад, лінгвістычныя, матэматычныя, біялагічныя і інш.). М. у мовазнаўстве – вучэнне пра метады даследавання мовы.

МЕТАДАЛОГІЯ ў мовазнаўстве – гл. *Метадалогія*.

МЕТАДЫ ПАЛЯВОГА ДАСЛЕДАВАННЯ – сацыялінгвістычныя метады, якія прадугледжваюць непасрэднае назіранне, анкетаванне і інтэрв'ю.

МЕТОДЫКА ДАСЛЕДАВАННЯ – працэдура выкарыстання таго або іншага метаду, якая залежыць ад спецыфікі аб'екта даследавання, яго мэты, аспектаў аналізу, розных лінгвістычных школ і кірункаў і іншых фактараў. М. д. прадугледжвае ўжыванне стандартызаваных прыёмаў збору, апрацоўкі, аналізу, сістэматызацыі і інтэрпрэтацыі матэрыялу. Напрыклад, пры сацыялінгвістычным вывучэнні пэўных з'яў метады палявога даследавання прадугледжваюць выкарыстанне непасрэднага назірання (уклучанага або выключанага); анкетавання (праводзіцца ў прысутнасці даследчыка ці без яго); інтэрв'ю (можа быць індывідуальным ці групавым, аднаразовым ці шматразовым).

МІЖДЫСЦЫПЛІННЫЯ МЕТАДЫ – такія, для якіх характэрна выкарыстанне тых самых метадаў у шэрагу навук (напрыклад, у гуманітарных навуках пашыраны апісальны і супастаўляльны метады).

МНОСТВА ў матэматыцы – сукупнасць якіх-небудзь аб’ектаў (эле-ментаў), што маюць агульную прымету. Гэта адно з пачатковых паняццяў, якое нельга перадаць праз іншыя, больш простыя паняцці, а можна толькі праілюстраваць з дапамогай прыкладаў: М. *фанем* пэўнай мовы, М. слова-формаў пэўнага тэксту, М. тэкстаў якой-небудзь мовы і да т. п. М. абазначаецца фігурнымі дужкамі ({}). Так, запіс $A = \{x, y, \dots, z\}$ азначае, што ёсць мноства *A*, якое складаецца з элементаў *x, y, ..., z*. Каб задаць М., неабходна зрабіць пералік усіх яго элементаў або назваць прымету гэтых элементаў. Напрыклад: $A = \{p, dj, c, j, sh, c\}$ або *A* ёсць М. запярэдзелых зычных у беларускай мове. М. можа складацца з аднаго элемента (напрыклад, М. сярэднеязычных беларускай мовы складаецца з аднаго элемента – гука <j>), можа быць пустым, г. зн. не мець ні аднаго элемента (напрыклад, М. пры-дыхальных беларускай мовы).

МОРФ – гл. *Аламорф*.

МОЎНАЯ ТЫПАЛОГІЯ – параўнальна-супастаўляльнае даследаванне структура-функцыянальных уласцівасцей моў незалежна ад генетычных сувязяў. З улікам таго, якія моўныя адзінкі даследуюцца, М. т. падзяляецца на *фаналагічную тыпалогію, марфалагічную тыпалогію, сінтаксічную тыпалогію, лексічную тыпалогію, квантытатыўную тыпалогію* і інш.

МОЎНЫ САЮЗ – гэта аб’яднанне некалькіх генетычна не звязаных (няроднасных) моў, якія ў выніку працяглага і інтэнсіўнага кантактавання ў межах адзінай геаграфічнай прасторы набылі рысы падабенства. У мовах аднаго М. с. выяўляецца істотнае падабенства на розных узроўнях моўнай сістэмы – у лексіцы, сінтаксісе, марфалогіі, часам у фанетыцы. Прыкладам М. с. з’яўляецца балканская, які ўключае балгарскую, македонскую, албанскую, румынскую і (часткова) сербскую, харвацкую, а таксама грэчаскую мовы. Некаторыя вучоныя (В.У. Мартынаў) М. с. лічаць беларуска-літоўска-польскую, украінска-славацка-венгерскую дыялектныя групы.

НАМІНАТЫЎНЫ ЛАД СКАЗА – тып сказа, у якім склон назоўніка, з дапамогай якога абазначаецца суб’ект дзеяння, не залежыць ад пераходнасці-непераходнасці ўжытага з ім прэдыкатыўнага дзеяслова. Таму ў намінатыўных мовах ужываюцца як сказы тыпу *Дом пабудаваны рабочымі*, так і *Рабочыя пабудавалі дом*. Н. л. с. уласцівы індаеўрапейскім мовам.

НЕГЛЫВОКАЯ ДЫСТРЫБУЦЫЯ – *дыстрыбуцыя*, калі разглядаюць акружанне на глыбіню аднаго элемента, г. зн. тыя адзінкі, што непасрэдна размешчаны справа і злева ад зыходнай.

НЕЙРАЛНІГВІСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ – такія метады, з дапамогай якіх даследуюць мазгавыя механізмы маўленчай дзейнасці і змены (парушэнні) у маўленчых працэсах пры лакальных паражэннях мозга.

НЕЙТРАЛІЗАЦЫЯ ФАНЕМЫ – страта *фанемай сігніфікатыўнай функцыі*. Напрыклад, звонкая фанема <з> у слове *казка* займае слабую пазіцыю (стаіць перад глухой), змяняе гучанне – вымаўляецца як [с]. У выніку слова *казка* ‘твор’ супадае паводле гучання са словам *каска* ‘галаўны ўбор’. Фанема <з>, такім чынам, становіцца нейтральнай у адносінах дыферэнцыяцыі гукавых абалонак гэтых слоў, а значыць, перастае адрозніваць іх значэнні. Так адбываецца *нейтралізацыя фанемы*, страта ёю сігніфікатыўнай функцыі.

ПАЗЫЦЫЙНЫЯ ВАРЫЯЦЫ ФАНЕМЫ – *варыяцыі*, абумоўленыя пазыцыяй гука ў слове. Так, *алафон* фанемы <к> у слове *рукі* ([к’]) нязначна змяніўся ў параўнанні з яго гучаннем у слове *рука* ([к]), не супаў з алафонам іншай фанемы. Варыяцыямі з’яўляюцца, напрыклад, рэалізацыі галосных фанем, абумоўленыя мяккасцю суседніх зычных. Так, у слабай пазыцыі алафон фанемы <о> пасля мяккага зычнага выступае ў сваёй варыяцыі [o] (у слове *лён* [л’он]), перад мяккім зычным – у варыяцыі [ö] (*лось* [лос’]), паміж мяккімі зычнымі – у варыяцыі [õ] (*сёння* [с’õн’а]).

ПАЛАТАГРАФІЯ – саматычны метада, што служыць для вызначэння месца кантакту языка з паднябеннем пры ўтварэнні гукаў. Дзеля гэтага з тонкай цэлулоіднай пласцінкі (або іншага тонкага матэрыялу) вырабляецца штучнае паднябенне (яно шчыльна прылягае да цвёрдага паднябення), якое пакрываецца талькам або пудрай. Пры артыкуляцыі гука на паднябенні відаць сцёртыя ад сутыкнення з языком мясцінкі. Атрыманы рысунк фатаграфуюць, у выніку чаго атрымліваецца палатаграма.

ПАРАЎНАЛЬНА-ГІСТАРЫЧНЫ (кампаратыўны, лінгвагенетычны) **МЕТАД** – сукупнасць прыёмаў і працэдур гістарычна-генетычнага даследавання моўных сем’яў і груп, а таксама асобных моў для ўстанаўлення заканамернасцяў іх развіцця.

ПАТЭНЦЫЙНАЯ СЕМА – прыхаваная *сема*, якая можа выяўляцца ў пэўных сітуацыях. Напрыклад, слова *прафесар* асацыіруецца з такімі семамі, як ‘стары’, ‘разумны’, ‘у акуларах’, *начальнік* – ‘злы’, ‘тоўсты’ і г. д.

ПОЛІСІНТЭТЫЧНЫЯ (інкарпарацыйныя) **МОВЫ** – такія, у якіх у адзін гукавы комплекс аб’ядноўваюцца значэнневыя і службовыя кампаненты, што перадаюць змест галоўных і даданых членаў сказа. Такі злітны (цэласны) гукавы комплекс, які знешне нагадвае слова, а зместам – словазлучэнне або сказ, мае агульны націск. Так, у чукоцкай мове, якая лічыцца класічнай полісінтэтычнай мовай, комплекс *тымынгынторкын* ‘я вымаю рукі’ (даслоўна: *я-рукі-выхад-рабі*) дзейнік *ты* ‘я’ стаіць у пачатку, выказнік *иторкын* ‘выхад рабі’ – у канцы, прамое дапаўненне *мынгы* ‘рукі’ – у сярэдзіне, паміж галоўнымі членамі. Да II. м. належыць шэраг палеаазіяцкіх моў (каракская, ніўхская, чукоцкая і інш.) і большасць моў паўночнаамерыканскіх індзейцаў (дакота, паят, хупа і інш.).

ПРАТАТЫП – гл. *Архетып*.

ПРАФОРМА – гл. *Архетып*.

ПСІХАЛІНГВІСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ – такія метады, якія служаць для апрацоўкі, апэнка і аналізу моўных фактаў, атрыманых ад інфармантаў, носьбітаў мовы, у выніку спецыяльна арганізаваных эксперыментаў.

РЭКАНСТРУКЦЫЯ ў мовазнаўстве – комплекс прыёмаў і працэдур гіпатэтычнага аднаўлення моўных формаў і з’яў, якія зніклі, шляхам гістарычнага параўнання адзінак асобнай мовы, групы або сям’і моў.

РЭНТГЕНАГРАФІЯ – саматычны метада, з дапамогай якога паказваецца становішча органаў маўленчага апарату (на рэнтгенаграмах) і іх рух (пры кінарэнтгене).

САЦЫЯЛІНГВІСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ – сінтэз лінгвістычных і сацыялагічных прыёмаў, якія выкарыстоўваюцца для даследавання сацыялінг-

вістычных з'яў. Гэта *метады палявога даследавання, метады сцэннага адзнака аналізу моўнага матэрыялу і метады аналізу дакументальных крыніц.*

СВАБОДНАЕ ВАР'ІРАВАННЕ – такая дыстрыбуцыя, калі элементы, знаходзячыся ў тых самых акружэннях, не адрозніваюць гукавыя абалонкі слоў і значэнні. У гэтым выпадку элементы з'яўляюцца варыянтамі адной адзінкі мовы. Напрыклад, у С. в. у беларускай мове знаходзяцца шчылінны [у] і выбухны [г] (*горад*), спалучэнні [чн'] і [шн'] (*яечня – яе[чн']я і яе[шн']я*), афіксы (канчаткі) *-ай і -аю (дарогай і дарогаю), -амі і -ыма (плячамі і плячыма), -ямі і -мі (косямі і коньмі).*

СЕМА – мінімальны (найменшы) кампанент плана зместу слова. Напрыклад, назоўнік *бацька* складаецца з С.: 'мужчынскі пол' + 'блізкая ступень роднасці' + 'старэйшае пакаленне'. Назоўнік *дачка* складаецца на С.: 'жаночы пол' + 'блізкая ступень роднасці' + 'малодшае пакаленне'.

СЕМАНТЫЧНЫ ДЫФЕРЭНЦЫЯЛ – аб'ектыўны паказчык вымярэння значэнняў слоў. Методыка псіхалінгвістычнага аналізу значэнняў з дапамогай С. д. распрацавана амерыканскім вучоным Ч. Осгудам. Інфарманты адэньваюць значэнні слоў паводле дыхатанімічных антанімічных пар 'добры – паганы', 'моцны – слабы', 'смелы – палахлівы' і да т.п.

СІГНІФКАТЫЎНАЯ ФУНКЦЫЯ ФАНЕМЫ – функцыя адрознення фанемамі значэнняў слоў і марфем: *дом – том, сук – сок, лось – лёс.*

СІМВАЛІЧНЫЯ МОВЫ – такія, у якіх граматычныя значэнні выражаюцца ўнутраным змяненнем у корані (чаргаваннем галосных, зычных), напрыклад у мове шылук (Паўднёвы Судан).

СІНТАКСІЧНАЯ ТЫПАЛОГІЯ – *моўная тыпалогія*, якая ўлічвае заканамернасць (падабенства і адрозненне) пабудовы сказа ў розных мовах, а таксама парадак слоў у ім. Паводле С. т. адрозніваюць сказы намінатыўнага ладу (гл. *намінатыўны лад сказа*), эргатыўнага ладу (гл. *эргатыўны лад сказа*). Вылучаюць таксама сказы актыўнага, класнага і нейтральнага ладу.

СІНТЭС у мовазнаўстве – 1) злучэнне, спалучэнне дробных адзінак у больш буйныя моўныя адзінкі, напрыклад канчатка і асновы ў слова (*дрэв-а*), дзвюх асноў у складанае слова (*Нава-полацк*); 2) метады даследавання якой-н. моўнай з'явы (адзінкі, формы), якая ў працэсе даследавання пазнаецца цалкам, у адзінстве і ўзаемасувязі ўсіх яе частак.

СІНТЭТЫЧНАЕ КАРТАГРАФАВАННЕ – спосаб картаграфавання, калі на лінгвістычных картах асобна пазначаюцца формы, варыянты моўных з'яў розных гаворак безадносна да іншых формаў і варыянтаў.

СІНТЭТЫЧНЫЯ МОВЫ – такія, у якіх асноўнымі з'яўляюцца сінтэтычныя спосабы перадачы граматычных значэнняў (у межах слова). Пры афіксацыі, напрыклад, граматычныя значэнні зліты (сінтэзаваны) у адным слове. Так, у назоўніку *ліпай* грамема жаночага роду, адзіночнага ліку, творнага склону выражаны ў межах адной словаформы. У прыметніку *вяселейшы* суфікс *-ейш-* перадае грамему вышэйшай ступені параўнання, а канчаток *-ы* – грамема мужчынскага роду, адзіночнага ліку, назоўнага (або вінавальнага) склону таксама ўнутры слова. Апрача афіксацыі, да сінтэтычных спосабаў адносяцца ўнутраная флексія, націск, рэдуплікацыя, суплетывізм і складанне асноў. Да сінтэтычных моў належаць санскрыт, старажытнагрэчаская, лацінская, стараславянская, літоўская,

усе сучасныя славянскія мовы (апрача балгарскай), арабская, ненецкая, якуцкая і інш.

СКАЗЫ ГЛЫБІННАЙ СТРУКТУРЫ – гл. *Ядзерныя сказы*.

СКАЗЫ ПАВЕРХНЕВАЙ СТРУКТУРЫ – сінтаксічныя дэрываты (*трансформы*), утвораныя з *ядзерных сказаў* у выніку пэўных *трансфармацый*. Так, з ядзернага сказа *Студэнт канспектуе лекцыю* з дапамогай адмоўнай трансфармацыі ўтвараецца сказ паверхневай структуры *Студэнт не канспектуе лекцыі*.

СЛОВАЎТВАРАЛЬНАЕ (дэрывацыйнае) ЗНАЧЭННЕ – новае значэнне, якое ўзнікае ў дэрываце ў выніку далучэння фарманта да словаўтваральнай асновы. Гэта абагульненае значэнне вытворных слоў з тым самым фармантам. Напрыклад, словы бел. *студэнтка*, *спартсменка*, *чэмпіёнка* маюць словаўтваральнае значэнне ‘асоба жаночага полу’, якое выражаецца суфіксам *-к-*. У прыметнікаў тыпу *мускулісты*, *галасісты*, *плячысты* словаўтваральнае значэнне ‘характарызуецца інтэнсіўнай прымегай, названай утваральным словам’ перадаецца суфіксам *-іст-* / *-ыст-*. С. з. займае прамежкавае становішча паміж лексічным і граматычным значэннямі. У адрозненне ад лексічнага значэння яно не з’яўляецца індывідуальным значэннем асобнага слова, а агульным для ўсіх аднатыпна матываваных слоў з тым самым словаўтваральным фармантам. Ад граматычнага значэння С. з. адрозніваецца тым, што ўласціва не ўсім словам пэўнай часціны мовы, а пэўным словам (аднатыпна ўтвораным).

СПЕКТРАГРАФІЯ – акустычны метада, які прымяняецца для паказу акустычнага рысунка гука, яго частотных складнікаў. Такі рысунак адлюстроўваецца на спектраграмах, што фіксуюць змяненне ў часе асноўных акустычных характарыстык гука: частаты гукавой хвалі і сілы. Вертыкальна нанесеныя чорным колерам рознай інтэнсіўнасці штрыхі адпавядаюць гукавой хвалі – частаце гука і яго сіле.

СТАТЫСТЫКА – 1) від грамадскай дзейнасці, скіраванай на атрыманне, апрацоўку і аналіз інфармацыі, якая характарызуе колькасныя заканамернасці розных з’яў; 2) галіна навукі, якая вывучае і сістэматызуе паказчыкі найбольш тыповых масавых з’яў і працэсаў (у тым ліку моўных), іх змены, выкарыстоўваючы дзеля гэтага лічбавыя паказчыкі.

СТАТЫСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ – гл. *Матэматычныя метады*.

СТРУКТУРНЫЯ МЕТАДЫ – метады сінхранічнага фармальнага аналізу моўных элементаў, звязаных тыповымі сувязямі.

СТЫЛІСТЫЧНАЯ СТАТЫСТЫКА – галіна *статыстыкі*, якая вывучае статыстычнымі метадамі асаблівасці функцыянальных і індывідуальных стыляў. Стылістычная адметнасць мастацкага твора можа выяўляцца шляхам апісання тыповых асаблівасцей мовы пісьменніка.

СТЭРАТАКСІЧНЫ МЕТАД – метада у нейралінгвістыцы, які заключаецца ва ўвядзенні інструментаў у пэўныя ўчасткі мозга з мэтай іх электрастмуляцыі або дыягностыкі (напрыклад, запісу біяэлектрычных патэнцыялаў клетак).

СУПСТАЎЛЯЛЬНЫ (кантрастыўны) МЕТАД – даследаванне і апісанне мовы праз яе параўнанне з іншай мовай з гэтай выявай адметных асаблівасці. Лічыцца, што ён надзвычай эфектыўны ў дачыненні да род-

насных (і асабліва блізкароднасных) моў, паколькі ў іх спецыфічныя адзнакі найбольш відавочна выяўляюцца на фоне падобных.

СЭНСААДРОЗНІВАЛЬНАЯ ФУНКЦЫЯ ФАНЕМЫ – гл. *Сігніфікацыйная функцыя фанемы*.

ТРАНСФАРМАЦЫЙНЫ МЕТАД – метада вызначэння сінтаксічнай структуры сказа з дапамогай набору *трансфармацый*.

ТРАНСФАРМАЦЫЯ – заканамернае пераўтварэнне адной моўнай адзінкі ў іншую пры захаванні тоеснага ці блізкага значэння. Т. дзеяслоўнай структуры сказа ў намінатыўную: *Студэнт канспектуе лекцыю* → *Канспектаванне лекцыі студэнтам*. Т. простага сказа ў складаны: *Студэнт канспектуе лекцыю* → *Студэнт, які канспектуе лекцыю*.

ТРАНСФОРМ – пераўтвораная моўная адзінка (вынік *трансфармацыі*). Так, сказ (выказанне) *Ці канспектуе студэнт лекцыю?* з’яўляецца Т., утвораным у выніку пыталнай трансфармацыі ядзернага сказа *Студэнт канспектуе лекцыю*.

ТЫПАЛАГІЧНАЯ СТАТЫСТЫКА – галіна *статыстыкі*, задача якой вывучэнне колькасных індэксаў, якія адрозніваюць мовы.

ТЫПАЛАГІЧНЫ МЕТАД – сукупнасць прыёмаў, з дапамогай якіх вывучаюцца структурныя і функцыянальныя асаблівасці моў незалежна ад іх генетычнай прыроды і геаграфічнага размяшчэння.

ТЭОРЫЯ ІМАВЕРНАСЦІ – матэматычная тэорыя, якая вывучае *імавернасці* складаных падзей праз імавернасці простых, калі вядома, як скампанаваны з іх складаныя падзеі.

ТЭОРЫЯ ІНФАРМАЦЫІ – раздзел кібернетыкі, які вывучае працэсы захоўвання, пераўтварэння і перадачы інфармацыі. Адна з задач гэтай тэорыі – выяўленне спосабаў найбольш эканомнай перадачы інфармацыі носьбітамі мовы.

ТЭОРЫЯ МНОСТВАЎ – раздзел матэматыкі, у якім вывучаюцца агульныя ўласцівасці *мностваў*. Гэтая тэорыя прыдатная для даследавання класаў моўных элементаў, якія складаюць не маўленчы ланцужок, а парадыгматыку мовы.

ТЭРЫТАРЫЯЛЬНЫЯ ВАРЫЯЦЫІ ФАНЕМ – *варыяцыі фанем*, “прывязаныя” да пэўнай тэрыторыі. Прыкладам Т. в. ф. можа служыць шапеляватае вымаўленне мяккіх свісцячых [з'] і [с'] у некаторых гаворках паўночна-ўсходняга дыялекту (адпаведна [з'ж'], [с'ш']).

ТЭСТЫ – гэта разнастайныя па форме заданні, якія даследчык прапаноўвае інфармантам. Гэта могуць быць спісы слоў, якія трэба прачытаць перад мікрафонам, або звязны тэкст, які таксама чытаецца інфармантам услых; пісьмовыя заданні на аднаўленне прапушчаных фрагментаў тэксту; адказы на вусныя пытанні даследчыка, якія задаюцца ў пэўным часавым рэжыме, і да т. п.

УНУТРАНАЯ РЭКАНСТРУКЦЫЯ – *рэканструкцыя*, якая грунтуецца на супастаўленні дадзеных адной мовы. Напрыклад, чаргаванні ў рускай мове тыпу [’а/им] (*снять – снимать*) або [’а/ин] (*память – поминать*) даюць падставы меркаваць, што ў ранні перыяд ва ўсходнеславянскіх дыялектах быў насаваы галосны пярэдняга рада [e]. Параўн.: **почети – почина-*

ти ([е / ин]), *взѣти – *възьмо ([ѣ] / [ьм]), почати – починати ([’а] / [ин]). Супастаўленне ў беларускай мове формаў тыпу *пяку*– *пячэш* дазваляе ўстанавіць, што для 2-й асобы больш ранняя форма *пекешь* (з пераходам *к* → *ч’* перад галосным пярэдняга рада). У. р. – адзін з асноўных прыёмаў аднаўлення гісторыі той або іншай мовы.

УНУТРЫДЫСЦЫПЛІННЫЯ МЕТАДЫ – такія метады, якія прымяняюцца пераважна ў межах адной навукі (напрыклад, этымалагічны метады мовазнаўстве, эвалюцыйны метады біялогіі і інш.).

ФАНАЛАГІЧНАЯ СТАТЫСТЫКА – разнавіднасць *лінгвістычнай статыстыкі*, якая вывучае частату ўжывальнасці фанетычных адзінак і адпаведных ім знакаў алфавіта.

ФАНАЛАГІЧНАЯ ТЫПАЛОГІЯ МОЎ – *моўная тыпалогія*, якая грунтуецца на розных фаналагічных крытэрыях. Напрыклад, з улікам таго, якія фанетычныя адзінкі выкарыстоўваюцца фаналагічна, г. зн. для адрознення значэння марфем і слоў, размяжоўваюцца мовы нескладовага (фаналагічнага) і складовага тыпу. У мовах першага тыпу, да якіх адносіцца большасць моў свету, асноўнай фаналагічнай адзінкай з’яўляецца *фанама*.

ФАНЕМА – найменшая гукавая адзінка мовы, якая служыць для ўтварэння, распазнання і адрознення значэнневых адзінак (слоў, марфем). Так, словы *дом*, *том*, *сом*, *ром* адрозніваюцца пачатковымі фанемамі <д>, <т>, <с>, <р>. Ф. як моўныя адзінкі рэалізуюцца ў маўленні ў *алафонах*.

ФАНЕТЫЧНЫЯ ІЗАГЛОСЫ – гл. *Ізафоны*.

ФЛЕКСІЙНЫЯ МОВЫ – такія, у якіх пры выражэнні граматычных значэнняў асноўную ролю адыгрывае флексія. Афіксы ў гэтых мовах, як правіла, граматычна мнагазначныя (у бел. *гавару* флексія *-у* – носьбіт граматычных значэнняў ‘1-я асоба’, ‘адзіночны лік’, ‘абвесны лад’, ‘цяперашні час’) і нестандартныя (тое ж самае граматычнае значэнне, напрыклад *меснага* склону, можа выражацца графічна рознымі канчаткамі: (на) *вучню*, *стале*, *дварэ*, *двары*, *кані*, *пяску*, *берагах*, *палях*). У Ф. м. афіксы далучаюцца да асновы, у выніку чаго яе канцавыя гукі могуць змяняцца; параўн.: *ра[к]я* — *ра[ц]э*, *лю[б]іць* — *лю[бл’]ю*. На стыку марфем часта назіраецца “сплаўненне” (фузія) гукаў: бел. *салда[ц]кі* ← *салда[т+с]к-і*; рус. *пр[и]ду* ← *пр[и+и]ду*. Таму Ф. м. інакш называюць фузіійнымі.

ФОН – гл. *Алафон*.

ФУЗІЙНЫЯ МОВЫ – гл. *Флексійныя мовы*.

ХРАНАЛАГІЧНАЯ СТАТЫСТЫКА (глотахраналогія) – галіна *статыстыкі*, якая займаецца выяўленнем хуткасці моўных змен і распрацоўкай статыстычных метадаў вызначэння часу разыходжання роднасных моў і ступені блізкасці паміж імі. Х. с. грунтуецца на дапушчэнні, што асноўны лексічны фонд мовы змяняецца прыкладна з аднолькавай хуткасцю ў розныя эпохі.

ЧАСТАТА – абсалютная колькасць, якая паказвае, як часта моўная з’ява сустракаецца ў вусным або нісьмовым маўленні.

ЧЫСТА-РЭЛЯЦЫЙНЫЯ ЗНАЧЭННІ – абстрактныя граматычныя значэнні, якія выражаюцца парадкам слоў, службовымі словамі і г. д. і служаць для сувязі канкрэтных значэнняў, надаючы выказванню закончаны сінтаксічную форму.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЯ МЕТАДЫ – такія метады, якія дазваляюць вывучаць факты мовы ў абставінах, што кантралююцца даследчыкам.

ЭРГАТЫЎНЫ ЛАД СКАЗА – тып сказа, у якім выбар склону дзейніка залежыць ад таго, якім дзеясловам (пераходным або пераходным) выражаецца выказнік. У сказах эргатыўнай будовы дзейнік пры пераходным дзеяслове выражаецца адметным склонам – эргатыўным, а пры пераходным – абсалютным. Так, у аварскай мове (прыклады Г.А. Клімава) *Ди-ца бече б-ачана* ‘Я цяля прыгнаў’ – эргатыўная канструкцыя сказа: займеннік 1-й асобы *Ди-ца* стаіць у эргатыўным склоне, прамое дапаўненне (*бече*) – у абсалютным. *Бече б-ачIана* ‘Цяля прыйшло’ – абсалютная канструкцыя сказа: дзейнік стаіць у тым жа абсалютным склоне, у якім у першым сказе знаходзіцца дапаўненне. Э. л. с. уласцівы некаторым палеаазіяцкім мовам (напрыклад, чукоцкай) і каўказскім (абхазскай, аварскай і інш.).

ЯДЗЕРНЫЯ СКАЗЫ – найбольш простыя сказы (*глыбіннай структуры*), з якіх у выніку *трансфармацый* утвараюцца ў маўленні сказы *паверхневай структуры*. Пераход ад сказаў глыбіннай структуры да сказаў паверхневай структуры ажыццяўляецца з дапамогай трансфармацый, якія, прадугледжваючы захаванне лексічнага складу сказа, дапускаюць змяненне граматычных значэнняў слоў, іх перастаноўку, субстытуцыю або элімінацыю некаторых службовых слоў. Напрыклад, са сказа з глыбіннай структурай бел. *Вучні пішуць сачыненне* паводле трансфармацыі пасівізацыі атрымліваецца сказ з паверхневай структурай *Сачыненне пішацца вучнямі*.

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	3
ВУЧЭБНАЯ ПРАГРАМА	5
ПРЫКЛАДНЫ ТЭМАТЫЧНЫ ПЛАН	8
ЗМЕСТ ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ	9
ЛІТАРАТУРА	13
ЗАДАННІ ДЛЯ ТЭМАТЫЧНАГА ТЭСТАВАГА КАНТРОЛЮ	18
Тэст № 1. МЕТАДАЛОГІЯ Ў МОВАЗНАЎСТВЕ	21
Тэст № 2. МЕТАД У МОВАЗНАЎСТВЕ	23
Тэст № 3. АПІСАЛЬНЫ МЕТАД	24
Тэст № 4. СУПАСТАЎЛЯЛЬНЫ МЕТАД	26
Тэст № 5. ПАРАЎНАЛЬНА-ГІСТАРЫЧНЫ МЕТАД	27
Тэст № 6. МЕТАД ЛІНГВІСТЫЧНАЙ ГЕАГРАФІІ	30
Тэст № 7. СТРУКТУРНЫЯ МЕТАДЫ	31
Тэст № 7.1. ДЫСТРЫБУЦЫЙНЫ МЕТАД	33
Тэст № 7.2. МЕТАД НЕПАСРЭДНА СКЛАДАЛЬНЫХ	34
Тэст № 7.3. ТРАНСФАРМАЦЫЙНЫ МЕТАД	35
Тэст № 7.4. МЕТАД КАМПАНЕНТНАГА АНАЛІЗУ	37
Тэст № 8. КОЛЬКАСНЫЯ МЕТАДЫ	40
Тэст № 9. МАТЭМАТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ	41
Тэст № 10. ЭКСПЕРЫМЕНТАЛЬНЫЯ МЕТАДЫ	45
Тэст № 11. ТЫПАЛАГІЧНЫ МЕТАД	47
Тэст № 12. САЦЫЯЛІНГВІСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ	51
Тэст № 13. ПСІХАЛІНГВІСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ	53
Тэст № 14. НЕЙРАЛІНГВІСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ	54
АДКАЗЫ ДА ТЭСТАЎ	57
СЛОЎНІК ВЫБРАННЫХ ЛІНГВІСТЫЧНЫХ ТЭРМІНАЎ	61